

KS. GRZEGORZ WEJMAN* – SZCZECIN
MARCIN ORZECOWSKI** – SZCZECIN

CENTRALNE URZĘDY BISKUPSTWA KAMIEŃSKIEGO

CENTRAL OFFICES OF THE DIOCESE OF KAMIEŃ

Abstract

The year 2024 marks the 900th anniversary of the first missionary expedition of Otto, Bishop of Bamberg, to Pomerania, which was undertaken and financed entirely by the Polish duke Bolesław III Wrymouth. The result of this expedition, as well as another one from 1128, was the Pomeranian bishopric established in Wolin, later moved to Kamień Pomorski, which lasted until 12 October 1545.

After 400 years of Catholic diaspora in Pomerania (due to the dominant Protestant religion), on 15 August 1945, the Primate of Poland, Cardinal August Hlond, acting under special powers granted by the Holy See, appointed Rev. Edmund Nowicki, Ph.D., as administrator of the church in Western Pomerania and the Lubusz Land, which, in reference to its medieval history, was given the name: Apostolic Administration of Kamień, Lubusz and the Prelature of Piła. The Diocese of Szczecin-Kamień, established on 28 June 1972, also draws on this noble heritage.

Throughout its 400-year history, the Diocese of Kamień enjoyed the status of a moderately wealthy and well-functioning pastoral institution. Coming from various parts of Europe: Western Pomerania, the German Reich, Denmark, Poland, Warmia, the Teutonic Order, Bohemia and Italy, 29 bishops and 7 electors managed to create well-functioning central structures, which were reflected in a fairly dynamic religious life. They were assisted in their service by

* Ks. Grzegorz Wejman – dr hab. teologii, prof. US, Instytut Nauk Teologicznych, Uniwersytet Szczeciński

e-mail: grzegorz.wejman@usz.edu.pl

<https://orcid.org/0000-0002-4357-0885>

** Marcin Orzechowski – dr hab. nauk o polityce i administracji, prof. US, Instytut Nauk o Polityce i Bezpieczeństwie, Uniwersytet Szczeciński

e-mail: marcin.orzechowski@usz.edu.pl

<https://orcid.org/0000-0001-7272-6589>

18 auxiliary bishops, 14 of whom were recruited from religious communities. Due to the central character of the diocese, there were also 10 administrators in Kamień. The cathedral chapter in Kamień and the collegiate chapters in Kołobrzeg, Ostrów (Güstrow), the Blessed Virgin Mary and St Otto in Szczecin, Myślibórz and Gryfia (Greifswald) also played an important role in the organisation of the diocese. It was from their ranks that the bishop appointed clergy to important diocesan positions. Of the 16 known vicars general (the office was established in 1299), five were members of chapters, as well as four were archdeacons, six – auxiliary bishops and one – the abbot of Kołbacz. From 1305, the office of general judicial vicar was established, the number of which increased to 10 at the end of the bishopric after the reorganisation. The office of archdeacon was also reformed; at the end of the 13th century, the bishopric was divided into 17 presbyterates, and at the beginning of the 16th century – into 7 archdeaconries associated with the Kamień chapter, and 5 archpresbyterates in the New March. Important matters concerning the life of the diocese were addressed at nine known diocesan synods. The bishopric had a well-functioning cathedral school, and the Dominicans in Kamień kept a conventual school. The establishment of the University of Gryfino on 29 May 1456 was a unique achievement for the entire diocese. Notably, there were four offices in Kamień Pomorski: the bishop's office, the general judicial vicar's office, the cathedral chapter's office, and the Dominican Order's office.

Keywords: the Diocese of Kamień; bishop; ecclesiastical office; chapter; curia; archdeaconry; diocese office; synod

Translated by Marek Robak-Sobolewski

Streszczenie

W 2024 roku przypadło 900-lecie pierwszej wyprawy misyjnej biskupa bamburskiego Ottona na Pomorze. Została ona podjęta i sfinansowana w całości przez polskiego księcia Bolesława Krzywoustego. Owocem jej, a także drugiej, z 1128 roku, było biskupstwo pomorskie z siedzibą w Wolinie, przeniesione następnie do Kamienia Pomorskiego, które trwało do 12 października 1545 roku.

Po 400 latach diaspory katolickiej na Pomorzu (ze względu na dominujące wyznanie protestanckie), 15 sierpnia 1945 roku prymas Polski kard. August Hlond, działając na mocy specjalnych uprawnień Stolicy Apostolskiej, powołał ks. dr. Edmunda Nowickiego na rządcę jednostki kościelnej na Pomorzu Zachodnim i ziemi lubuskiej, która w nawiązaniu do średniowiecznej historii otrzymała nazwę: administracja apostolska kamieńska, lubuska i prałatury pilskiej. Również diecezja szczecińsko-kamieńska, powołana do istnienia 28 czerwca 1972 roku, odwołuje się do tej szlachetnej spuścizny.

A biskupstwo kamieńskie w swoich 400-letnich dziejach cieszyło się statusem średnio uposażonego i dobrze funkcjonującego duszpastersko. Pocho-dzącym z różnych części Europy: Pomorza Zachodniego, Rzeszy Niemieckiej, Danii, Polski, Warmii, Zakonu Krzyżackiego, Czech i Włoch, 29 biskupom i 7 elektom udało się stworzyć dobrze funkcjonujące struktury centralne, mające swoje odbicie w dość prężnie rozwijającym się życiu religijnym. W tym dziele wspomagało ich 18 biskupów pomocniczych, przy czym aż 14 rekrutowało się ze wspólnot zakonnych. Immediacja biskupstwa spowodowała, iż

w Kamieniu spotykamy także 10 administratorów. W organizację diecezji mocno wpisała się także kapituła katedralna w Kamieniu i kolegiackie w Kołobrzegu, Ostrowie (Güstrow), Szczecinie NMP i św. Ottona, Myśliborzu oraz Gryfii (Greifswald). To z ich szeregów biskup powoływał duchownych na ważne funkcje diecezjalne. Na 16 znanych wikariuszy generalnych (urząd pojawił się w 1299 roku) 5 to członkowie kapituły, a także 4 archidiaconów, 6 biskupów pomocniczych i 1 opat kołbacki. Od 1305 roku zaczął funkcjonować także urząd oficjała generalnego, którego liczba po reorganizacji wzrosła do 10 u schyłku biskupstwa. Również przeobrażenie przechodził urząd archidiacona; pod koniec XIII wieku biskupstwo było podzielone na 17 prezbiteratów, a na początku XVI – na 7 archidiaconatów wielkich, tzn. powiązanych z kapitułą kamieńską, i 5 archiprezbiteratów na terenie Nowej Marchii. Ważniejsze sprawy dotyczące życia diecezji załatwiano na 9 znanych synodach diecezjalnych. W stolicy biskupiej istniała dobrze funkcjonująca szkoła katedralna, a u dominikanów kamieńskich – szkoła konwentualna, niemniej wyjątkowym osiągnięciem dla całej diecezji było powołanie do istnienia – 29 maja 1456 roku – uniwersytetu w Gryfii. Należy także odnotować, iż w Kamieniu Pomorskim funkcjonowały 4 kancelarie: biskupia, oficjała generalnego, kapituły katedralnej i zakonu dominikańskiego.

Słowa kluczowe: biskupstwo kamieńskie; biskup; urząd kościelny; kapituła; kuria; archidiaconat; oficjałat; synod

1. Wstęp

W 2024 roku przypadło 900-lecie pierwszej wyprawy misyjnej biskupa bamberskiego Ottona na Pomorze. Została ona podjęta i sfinansowana w całości przez polskiego księcia Bolesława Krzywoustego. Owocem tej wyprawy, a także drugiej – w 1128 roku, było biskupstwo pomorskie z siedzibą w Wolinie (bulla papieża Innocentego II z 14 października 1140 roku), przeniesione następnie do Kamienia Pomorskiego (bulla papieża Klemensa III z 25 lutego 1188 roku), które istniało do 12 października 1545 roku. Po 400 latach diaspory, 15 sierpnia 1945 roku prymas Polski kard. August Hlond, działając na mocy specjalnych uprawnień Stolicy Apostolskiej, powołał ks. inf. dr. Edmunda Nowickiego na rządcę jednostki kościelnej na Pomorzu Zachodnim i ziemi lubuskiej, która w nawiązaniu do średniowiecznej historii przyjęła nazwę: administracja apostolska kamieńska, lubuska i prałatury pilskiej. Również diecezja szczecińsko-kamieńska, powołana do istnienia 28 czerwca 1972 roku (bulla papieża Pawła VI), odwołuje się do tej szlachetnej spuścizny. Stąd też ważne staje się ukazanie centralnych struktur tej niegdyś dobrze funkcjonującej diecezji w Kamieniu Pomorskim – mieście, które w 2024 roku obchodziło jubileusz 750-lecia nadania praw miejskich.

Podjęta analiza naukowa, mająca na celu syntetyczne ujęcie centralnych urzędów biskupstwa kamieńskiego, będzie też okazją do ukazania specyfiki organizacyjnej tego biskupstwa.

2. Powstanie i zasięg terytorialny biskupstwa kamieńskiego

Owocem dwóch wypraw misyjnych chrystianizacyjnych Ottona z Bambergu na Pomorze, przeprowadzonych w latach 1124-1125 i 1128, było nowe biskupstwo¹. Niestety, powstało ono już po śmierci bp. Ottona (zm. 30 VI 1139). Papież Innocenty II w Rzymie osobiście konsekrował ks. Wojciecha z Wolina na biskupa i bullą *Ex commisso nobis* z 14 października 1140 roku² powołał do istnienia biskupstwo pomorskie. Bulla papieska określała w sposób niejasny granice nowo powstałej diecezji pomorskiej, które na wschodzie rozciągały się *usque ad Lebam fluvium* – aż do rzeki Łeby, czyli do Lęborka (granice przebiegały w okolicach dzisiejszej miejscowości Bożepole Wielkie). Kościół pw. św. Wojciecha w Wolinie został katedrą.

Jednakże w bulli nie było wzmianki o przynależności metropolitalnej. Ksiądz Jan Walicki uważał, że była ona „zwykłą bullą protekcyjną”³. Omawiający tę kwestię, ks. prof. Anselm Weiss stwierdził, że diecezja pomorska od początku swego istnienia była pod bezpośrednią zależnością od Stolicy Apostolskiej⁴. Brak od samego początku jasnego sprecyzowania immediacji biskupstwa kamieńskiego spowodował trwającą prawie dwa i pół wieku rywalizację między Gnieznem a Magdeburgiem⁵, ostatecznie zakończoną *Executorium* z 13 lipca 1380 roku, w którym papież Urban VI zabraniał arcybiskupom gnieźnieńskim wznowiania w przyszłości swych pretensji do zwierzchnictwa nad diecezją kamieńską⁶.

Biskupstwo pomorskie, zwane wolińskim, oficjalnie trwało 48 lat, z tym jednak że po 30 latach jego siedziba została przeniesiona do Uznamia⁷, a stąd w 1176 roku

¹ W 1000 roku papież Sylwester II, erygując metropolię gnieźnieńską, powołał w jej ramach biskupstwo kołobrzeskie z pierwszym biskupem Reinbernem. *Kronika Thietmara*, oprac. M.Z. Jedlicki, Poznań 1953, VI, 45. O misji bp. Ottona na Pomorze i jej owocach zob. S. Rosik, *Conversio gentis Pomeranorum. Studium świadectwa o wydarzeniu (XII wiek)*, Wrocław 2010; G. Wejman, *Biskup Otton z Bambergu w przestrzeni pomorskiego Kościoła*, Szczecin 2022.

² *Codex Pomeraniae diplomaticus* (dalej: CPD), bearb. K.F.W. Hasselbach, J.G.L. Kosegarten, Bd. 1, Greifswald 1843-1852, Nr. 16; *Pommersches Urkundenbuch* (dalej: PUB), Bd. I, 786-1253, bearb. R. Klempin, R. Prümers, G. Winter, O. Heinemann, E. Sandow, Stettin 1868, Nr. 30; *Bullarium Poloniae*, wyd. I. Sułkowska-Kuraś, S. Kuraś, t. 1, Rzym-Lublin 1982, nr 11.

³ J. Walicki, *Przynależność metropolitalna biskupstwa kamieńskiego i lubuskiego na tle rywalizacji Magdeburga i Gniezna*, Lublin 1960, s. 52.

⁴ A. Weiss, *Biskupstwa bezpośrednio zależne od Stolicy Apostolskiej w średniowiecznej Europie*, Lublin 1992, s. 270-271.

⁵ Walicki, *Przynależność metropolitalna*, s. 52.

⁶ S. Nowogrodzki, *Walka o biskupstwo kamieńskie za Kazimierza Wielkiego*, „Jantar”, 2 (1938) z. 4, s. 217-218; Walicki, *Przynależność metropolitalna*, s. 84-90.

⁷ Problem istnienia czasowo biskupstwa pomorskiego w Uznamiu jest jednym z bardziej niejasnych i spornych zagadnień w dziejach Pomorza drugiej połowy XII wieku. Ilość przekazów źródłowych odnoszących się do tej sprawy jest więcej niż skromna. Problem ten doczekał się zaledwie dwóch artykułów (W. Wehrmann, *Das Bistum Usedom*, „Monatsblätter der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Altertumskunde”, 49 (1935) s. 17 i n.; W. Stępiński, *Biskupstwo pomorskie w Uznamiu*, „Materiały Zachodniopomorskie”, 17 (1971) s. 167-172) oraz był poruszany marginesowo przez historyków niemieckich i polskich zajmujących się dziejami politycznymi i gospodarczymi Kościoła. Schronienia biskupowi udzielił prawdopodobnie klasztor premonstraten-

do Kamienia Pomorskiego jako ludniejszego i bezpieczniejszego miasta – jak to określił papież Klemens III w swojej bulli *Ex iniuncta nobis a Deo* z 25 lutego 1188 roku⁸. Zmiana siedziby biskupiej podyktowana była najazdami duńskimi, podczas których Wolin został doszczętnie zniszczony⁹. Klemens III wspomnianą bullą usankcjonował decyzję bp. Zygryda I (1186-1191) dotyczącą przeniesienia stolicy z Wolina do Kamienia Pomorskiego, wziął biskupstwo pod specjalną opiekę św. Piotra¹⁰.

Brak w dalszym ciągu dokładnego określenia granic biskupstwa spowodował, że na poszczególnych odcinkach uformowały się one ostatecznie w XIV wieku¹¹. Tak więc biskupstwo pomorskie, a później kamieńskie, od zachodu sąsiadowało z diecezją w Schwerinie, od południowego zachodu z biskupstwami w Hobolinie (Havelbergu) i Brennie (Brandenburgu), a od południa granicę stanowiła rzeka Warta. Ona to oddzielała biskupstwo od diecezji w Lubuszu. Dalszymi sąsiadami biskupstwa były: od południa wzdłuż Noteci biskupstwo poznańskie, od południowego wschodu arcybiskupstwo gnieźnieńskie i od wschodu diecezja wrocławska z granicą na Łebie¹².

Ważnym elementem w funkcjonowaniu biskupstwa było uposażenie¹³. Zmieniało się ono na przestrzeni wieków¹⁴. W XIII-XIV wieku powstało dominium koszalińsko-kołobrzesckie¹⁵. W ramach ożywionej akcji kolonizacyjnej biskupi

sów w Grobii k. Uznamia, a w przypadku groźby agresji duńskiej biskup uchodził do grodu uznamskiego. Ostatnio do tego zagadnienia odniósł się Piotr Piętkowski, *Biskupstwo pomorskie jako początek biskupstwa kamieńskiego*, Wrocław 2015.

⁸ PUB, Bd. I, Nr. 111.

⁹ Stępiński, *Biskupstwo pomorskie w Uznamiu*, s. 167-172.

¹⁰ CPD, Bd. 1, Nr. 63; *Bullarium Poloniae*, t. 1, nr 29.

¹¹ B. Kumor, *Granice metropolii gnieźnieńskiej i jej sufraganii w okresie przedrozbiorowym*, „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne”, 13 (1966) z. 4, s. 32-38.

¹² M. Okoń, *Granice średniowiecznej diecezji kamieńskiej*, „Roczniki Humanistyczne”, 35 (1987) z. 2, s. 41-59. Autor na końcu swego artykułu zamieszcza obszerny wykaz literatury przedmiotu. Z niemieckich historyków najlepszym ujęciem tematu jest artykuł Jürgena Petersohna, *Die räumliche Entwicklung des Bistums Kammin*, „Baltische Studien NF”, 57 (1971) s. 7-25.

¹³ Na ten temat wiadomości można znaleźć w Archiwum Państwowym w Szczecinie (dalej: APS), sygn. 798, Rękopisy i spuścizny oraz w publikacji źródłowej Wiktora Fenrycha i Henryka Lesińskiego, *Rejestr dochodów stolowych biskupa kamieńskiego z 1496 roku*, „Materiały Zachodniopomorskie”, 8 (1962) s. 227-254 i zamieszczonych tam obszernych przypisach, jak również w artykule Jerzego Walachowicza, *Pierwotne uposażenie biskupstwa kamieńskiego*, „Studia i Materiały do Dziejów Wielkopolski i Pomorza”, 13 (1979) z. 1, s. 177-188 wraz z podaną tam bogatą naukową literaturą historyczną i historyczno-prawną. Istotna jest także publikacja Roberta Klempina, *Diplomatische Beiträge zur Geschichte Pommerns aus der Zeit Bogisłafs X*, Berlin 1859 s. 1-302, 305-476 i Hellmutha Heydena, *Abgaben und „Opfer” in der pommerschen Kirche*, „Baltische Studien NF”, 47 (1960) s. 71-90.

¹⁴ W bulli papieskiej z 1140 roku wymienione są następujące grody kasztelańskie: Wolin, Dymn, Trzebudzice, Choćków, Wołogoszcz, Uznam, Groźwin, Pyrzyce, Stargard, Szczecin, Kamień i Kołobrzeg. Por. PUB, Bd. I, Nr. 30.

¹⁵ Biskupi posiadali zwarte terytorium, stanowiące 1/8 terytorium wszystkich księstw zachodniopomorskich i oddzielające dzielnicę słupsko-sławińską od reszty kraju. Biskupstwo kamieńskie co do posiadłości należało do średnich pod względem obszaru tak w południowym rejonie Bałtyku,

lokowali miasta: Kołobrzeg, Koszalin, Maszewo, Nowogard, Karlino oraz założyli w kasztelani kołobrzesckiej wiele wsi. Nadto w latach 1321-1372 byli w posiadaniu Kamienia i ziemi kamieńskiej. W 1496 roku oprócz dochodów i świadczeń rzeczowych związanych z tzw. denarem biskupim i płynących z posiadłości zastawnych czy od lenników na ich uposażenie składały się także: daniny pieniężne pobierane na uroczystość św. Jerzego (23 IV) w 46 wsiach, prekaria płacone na dzień św. Michała z 40 wsi, świadczenia przewozowe uiszczane przez 19 wsi; ponadto do robocizny na roli biskupiej zobowiązanych było 13 wsi, a w 25 wsiach biskup posiadał zwierzchnictwo sądowe i pobierał z tego tytułu opłaty¹⁶.

To dość bogate uposażenie spowodowało, że biskupi stali się potentatami ziemskimi na miarę świeckich feudałów. Ciągła walka o niezależność metropolitalną w Kościele powszechnym i zdobywanie pewnej niezależności materialnej w ramach własnej diecezji czyniło to biskupstwo znaczniejszym na zewnątrz. Wnoskujemy stąd, że w 1247 roku papież Innocenty IV (1243-1254) nosił się z zamiarem podniesienia Kamienia do rangi arcybiskupstwa¹⁷; biskupi ze Schwerinu i Ratzeburga otrzymali polecenie sporządzenia orzeczenia o tym, czy Kamień czy też Lubeka bardziej nadaje się na siedzibę metropolii Niemiec północnych i wschodnich. Z planów nic nie wyszło. W 100 lat później książę Otton I rozważał podobną myśl, chcąc uczynić Szczecin metropolią¹⁸.

Jednak, poczynszy od XIV wieku, biskupi coraz bardziej oddalali się nie tylko od Kamienia, ale pragnęli także politycznego wyobcowania się z księstwa pomorskiego. Wywiązała się zatem walka o inwestyturę na Pomorzu Zachodnim. Nadto ostateczne zerwanie więzów z metropolią gnieźnieńską spowodowało, że biskupi kamieńscy dążyli do uzyskania członkostwa w Rzeszy. Co stało się rzeczywistością za rządów bp. Jana IV Brunonisa (1386-1394). I chociaż w 1422 roku wyrzekli się tego stanowiska, to w 1436 roku weszli w drugą zależność, uznając formalnie i faktycznie zwierzchność książąt pomorskich¹⁹.

Po zjednoczeniu Pomorza Zachodniego pod władzą Bogusława X wybór książęcego kandydata przez kapitułę był już tylko formalnością. Stąd też, kiedy książęta pomorscy uznali naukę Marcina Lutra, 13 grudnia 1534 roku na sejmiku trzebiatowskim przyjęli protestantyzm za oficjalnie obowiązujący w księstwie, a biskupstwo kamieńskie po śmierci bp. Erazma von Manteuffel (zm. 1544) również przeszło na protestantyzm. Bartłomiej Svave (1544-1549) sprzeniewierzył się Kościołowi i oddał 12 października 1545 roku biskupstwo kamieńskie w ręce protestanckich książąt, a przyjąwszy wyznanie augsburskie, sam został superintendentem²⁰. Konfirmację papieską uzyskał także Martin von Weiher, ale nie przyjął

jak i na obszarze Rzeszy. Mniejsze terytoria posiadali biskupi pomezkańscy, sambijscy i chełmińscy, biskupi w Ratzeburgu i Zwierzynie (Meklemburgia).

¹⁶ Fenrych, Lesiński, *Rejestr dochodów stolowych*, s. 233-234.

¹⁷ *Bullarium Poloniae*, t. 1, nr 454.

¹⁸ H. Heyden, *Kirchengeschichte von Pommern*, Bd. 1, Stettin 1937, s. 84-85.

¹⁹ B. Zientara, *Rozdrobnienie feudalne (1295-1464)*, w: *Historia Pomorza*, t. 1, cz. 2, red. G. Labuda, Poznań 1969, s. 303-304.

²⁰ Układ z książętami zawarł w Koszalinie. R. Pawlik, *Kapituła katedralna w Kamieniu Pomorskim na przełomie epok (1498-1549)*, Warszawa-Szczecin 2019, s. 104.

sakry biskupiej²¹. Tytuł biskupa kamińskiego służył jeszcze kilku książętom pomorskim jako „ozdoba” wśród innych tytułów. Używał go jeszcze w XVII wieku ostatni udzielni książę pomorski Ernest Bogusław de Croy²².

3. Kuria biskupia

3.1. Urząd biskupa

Przez czas istnienia biskupstwa pomorskiego-kamińskiego na stolicy biskupiej zasiadało 29 biskupów i 7 elektów²³. Pierwszy biskup pomorski Wojciech rezydował w Wolinie, tam też został pochowany w kościele katedralnym²⁴. Kolejni biskupi kamińscy²⁵, począwszy od Konrada (1160/1162 – 2 III 1186), mieszkali już w Kamieniu Pomorskim. Prawdopodobnie swoją rezydencję posiadali w północno-wschodniej części osiedla katedralnego²⁶. Jednak najprawdopodobniej od czasów bp. Hermana von Gleichen (1251-1289) zmienili swoje miejsce zamieszkania. Po niszczącym najeździe wojsk brandenburskich w 1273 roku, kiedy zaczęto odbudowywać osiedle katedralne, zmieniono jego konfigurację²⁷. Z pewnością również

²¹ Bulla prowizyjna została wystawiona 6 października 1551 roku, a do Kamienia dotarła na początku 1552 roku. Ingres Martina von Weiher odbył się 20 października 1552 roku w kamińskiej katedrze. Pawlik, *Kapituła katedralna*, s. 105.

²² Ernest Bogusław de Croy zrzekł się tytułu księcia i biskupa kamińskiego na rzecz wielkiego elektora Fryderyka Wilhelma dnia 16 listopada 1650 roku za 100 000 talarów.

²³ Immediacja biskupstwa spowodowała, że na tronie biskupim zasiadało 29 biskupów i 7 elektów. Pochodzili oni głównie z Rzeszy Niemieckiej (13 biskupów i elektów) i Pomorza Zachodniego (12), ale również z Polski (3), Czech (2), Włoch (2), Rugii (1), Danii (1), Warmii (1) i Zakonu Krzyżackiego (1). E. Rymar, *Biskupi – mnisi – reformatorzy. Studia z dziejów diecezji kamińskiej*, Szczecin 2002, s. 12-61 oraz K.R. Prokop, *Biskupi zachodniopomorscy*, Koszalin 2003, s. 27-185. W historii biskupstwa kamińskiego było dwóch koadiutorów – Marcin I Karith (1498-1521; koadiutorem został 4 lipca 1498 roku; jego poprzednik bp Benedykt z Waldsteinu ustąpił z urzędu 27 sierpnia 1498 roku, a on otrzymał święcenia biskupie 11 listopada 1498 roku w kościele Santa Maria dell' Anima w Rzymie) i Erazm von Manteuffel (1521-1544; prowizję na biskupa koadiutora otrzymał 29 grudnia 1519 roku; jego poprzednik zmarł 2 grudnia 1521 roku, a on odbył ingres do katedry kamińskiej 27 lipca 1522 roku). Pawlik, *Kapituła katedralna*, s. 102-103.

²⁴ Biskup zmarł 3 kwietnia 1160 lub 1162 roku. Kościół katedralny znajdował się na południe od dzisiejszej kolegiaty św. Mikołaja. Współcześnie pośród blokowiska zaznaczono jego miejsce istnienia.

²⁵ Na temat biskupów kamińskich pisali liczni autorzy, zob. G. Wejman, *Organizacja kościoła na Kamieniu Pomorskiego w latach 1124-1544*, Szczecin 1997, s. 70, przyp. 212; Rymar, *Biskupi – mnisi – reformatorzy*, s. 12-61; Prokop, *Biskupi zachodniopomorscy*, s. 27-185.

²⁶ Rudolf Spuhrmann (*Die Geschichte der Stadt Cammin in Pommern und des Camminer Domkapitels*, Kammin 1924, s. 16) twierdzi, że biskup po śmierci księcia Bogusława I (zm. 1186) przejął całą posiadłość dawnego grodu. Jednak stwierdzenie to jest trudne do przyjęcia, tym bardziej że rodzina książęca jeszcze długo mieszkała w Kamieniu. Być może, chodziło tutaj o przejęcie dworów służby książęcej znajdujących się na południe od katedry.

²⁷ Por. Archiwum Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Szczecinie (dalej: AWKZS), P.P. Pracownia Konserwacji Zabytków – Pracownia Dokumentacji Naukowo-Historycznej, Z. Radacki, *Osiedle katedralne w Kamieniu Pomorskim woj. szczecińskie*, Szczecin 1958, s. 18-19 (mps). Władysław Filipowiak (*Kamień wczesnodziejowy*, Szczecin 1959, s. 64-68) przypuszcza, że nastą-

wtedy zaczęto wznosić dom biskupi²⁸. Był on dwukondygnacyjnym budynkiem o powierzchni rzutu $9,3 \times 18$ m. Zaprojektowany podobnie jak kamienice bogatych kupców w Elblągu, Wismarze czy Lubece, był zwrócony trzyosiową fasadą szczytową do ciągu komunikacyjnego²⁹.

Jednakże po kolejnym najeździe brandenburskim na Kamień w 1308 roku bp Henryk von Wacholtz (1301[1302]-1317) zamieszkał w pobliskim Golczewie³⁰. Zamierzał również wraz z kapitułą przenieść siedzibę biskupstwa do klasztoru w Białobokach, względnie do Kołobrzegu. Szybka reakcja ze strony książąt Bogusława IV i Warcisława IV, wyrażona zapewnieniem pomocy materialnej, oraz poparcie mieszczan powstrzymały biskupa od tej decyzji³¹. Chociaż, być może, decyzja ta była podtrzymywana przez Konrada IV (1317-1324) i Arnolda von Eltz (1324-1330), bo dopiero za rządów bp. Fryderyka von Eickstedt (1330-1343) papież Jan XXII decyzją z dnia 14 stycznia 1333 roku definitywnie zakazał przenoszenia siedziby biskupiej.

Po 1321 roku biskupi wrócili do Kamienia, zatrzymując jednak zamek w Golczewie. Dopiero bp Jan II, książę sasko-lauenburski (1343-1370), 10 stycznia 1363 roku uroczystym aktem w obecności całej kapituły i prepozyta Markwarta przekazał go w administrowanie kanonikom kamieńskim³². Sam osiadł na stałe w Kamieniu. Wówczas rozbudowano pałac biskupi przez zwiększenie jego powierzchni z $9,3 \times 18$ m do $14,7 \times 18$ m. Biskupi jednakże nie na długo zamieszkali

piło to po 1308 roku. Zmienił się wtenczas obszar osiedla do wielkości dzisiejszego zasięgu, czyli całego w urbanistyce Kamienia, a dokładniej znanego z planów (głównie z 1725 roku).

²⁸ AWKZS, P.P. Pracownia Konserwacji Zabytków – Pracownia Dokumentacji Naukowo-Historycznej, Z. Radacki, *Studium historyczno-urbanistyczne osiedla katedralnego w Kamieniu Pomorskim*, Szczecin 1969, s. 37 (mps). W pałacu biskupim z pewnością mieściła się kuria biskupia (oczywiście, gdy biskup przebywał w Kamieniu). Pierwszym znanym z nazwiska notariuszem biskupim był Meinricus, kanonik kamieński, który widnieje wśród świadków dokumentu bp. Konrada II z dnia 29 lutego 1233 roku (PUB, Bd. I, Nr. 291). Znany jest również inny notariusz tegoż samego biskupa – Willehelmus, który występuje wśród świadków wcześniejszego dokumentu, z dnia 31 października 1232 roku, ale wystawionego przez księcia Warcisława III (PUB, Bd. I, Nr. 287). Na dokumencie bp. Konrada II występuje on dopiero w środku 1233 roku (PUB, Bd. I, Nr. 294). Dalej spotykamy go z końcem 1235 roku, ale już jako scholastyka na dokumencie bp. Konrada III (PUB, Bd. I, Nr. 321). Po raz pierwszy zaś z kancelarią biskupią spotykamy się za rządów bp. Hermanna von Gleichen. Por. F. Schillmann, *Beiträge zum Urkundenwesen der älteren Bischöfe von Cammin (1158-1343)*, Marburg 1907, s. 24-25. Kancelaria ta, podobnie jak inne kancelarie biskupie, załatwiała sprawy nadworne i zadworne. Kancelaria (kuria) biskupia nie miała stałej siedziby, znajdowała się zawsze tam, gdzie aktualnie przebywał biskup.

²⁹ Z. Radacki, *Dwór kurii biskupiej w Kamieniu Pomorskim*, „Rocznik Kamieński”, 2 (1967) s. 95.

³⁰ G. Wejman, *Biskupi kamieńscy w Golczewie*, „Colloquia Theologica Ottoniana”, (2011) nr 1, s. 145-164.

³¹ PUB, Bd. IV, *Zweite Abtheilung, 1307-1310*, bearb. G. Winter, Stettin 1903, Nr. 2413.

³² APS, *Regesten zu den Urkunden des Bistums Kammin (...) v. H. Hoogeweg*, t. 1-3 (dawne inwentarze), Nr. 298.

w tym pałacu, gdyż w latach 80. XIV wieku, po śmierci bp. Filipa von Rehberg (zm. 1385), na stałe przenieśli się do Karlina. Tam już pozostali aż do reformacji³³.

Przyglądając się rezydencji biskupów w Kamieniu, należy stwierdzić, że w okresie krzepnięcia organizacji kościelnej objeżdżali oni podległe sobie placówki i wtedy byli w niej rzadkimi gośćmi, zaś w XIII wieku (w latach 1216-1275) ich imiona występują aż 19 razy w źródłach. W latach 1321-1372 zarysowuje się ich największe oddziaływanie na Kamień, zresztą byli suwerenami tego miasta i ziemi kamieńskiej. W Kamieniu posiadali własną mennicę³⁴. Natomiast inaczej wyglądała sytuacja po przeniesieniu się rządców diecezji do swojego dominium, a głównie do Karlina.

Biskupi kamieńscy wybierani byli, począwszy od Zygryda, przez kapitułę³⁵. To dawało im pewną niezależność od księcia. Tę niezależność wykorzystywali nie tylko dla własnych interesów, ale i dla dobra diecezji, a nawet księstwa. W Kamieniu urzędowało wielu zdolnych i dzielnych biskupów. W ślad za pierwszym biskupem Wojciechem poszedł Konrad I, który wraz z kapitułą błagał w 1185 roku duńskiego króla Kanuta VI o łaskę dla miasta i księcia Bogusława I. Wielokrotnie biskupi (Zygwin, Konrad II, Konrad III) pertraktowali z władzami Pomorza, Meklemburgii czy Brandenburgii dla dobra diecezji. W XII i XIII wieku brali udział w zgromadzeniach krajowych i służyli im swoją radą, np. w 1187 roku w Szczecinie czy w 1223 roku w Ueckermünde³⁶. Tym sposobem znaczenie urzędu biskupa w oczach panujących i wiernych było duże. Pośrednio i stolica biskupia zyskiwała na znaczeniu.

Na mocy swej zwyczajnej jurysdykcji biskup był we własnej diecezji prawodawcą, sędzią, pasterzem i administratorem. Z jego władzy święceń biskupich płynął obowiązek święcenia księży, udzielania bierzmowania, konsekracji kościołów i ołtarzy, poświęcenia olejów świętych. Ale i w tym przypadku z jednej strony konieczność organizacyjna diecezji, a z drugiej zmiana siedziby biskupiej pociągnęły za sobą odpowiednie kroki, przez co ranga Kamienia jako siedziby biskupiej spadła.

Niewykluczone, że biskup w początkowym okresie brał udział w posiedzeniach kapituły z prawem głosu, posiadał nie tylko pierwsze miejsce w chórze, ale również prebendę, co czyniło go pełnoprawnym członkiem kapituły. Jednak od

³³ Na temat wprowadzenia reformacji na Pomorze pisał Hellmuth Heyden, *Der Landtag zu Treptow der Rega Lucie (13. Dezember) 1534*, „Blätter für Kirchengeschichte Pommerns”, 12 (1934) s. 31-66, a o dalszych losach biskupstwa kamieńskiego Gerhard Müller, *Das Fürstentum Kammin*, „Baltische Studien NF”, 31 (1929) s. 109-205.

³⁴ R. Kiersnowski, *Denary zachodniopomorskie z drugiej połowy XII w.*, „Wiadomości Numizmatyczne”, 5 (1961) z. 4, s. 230; tenże, *Monety biskupów kamieńskich z XII i XIV wieku*, „Wiadomości Numizmatyczne”, 6 (1962) z. 1, s. 6-9. Chociaż w tym drugim artykule autor stwierdza, że mennica biskupia w Kamieniu jest w głównej mierze wynikiem przyjętej apriorycznie przesłanki, jednak nie zaprzecza, iż przynajmniej część monet biskupich wybito istotnie w Kamieniu; E. Bahr-feld, *Beiträge zur pommerschen Denarkunde*, „Baltische Studien NF”, 22 (1919) s. 155-156.

³⁵ Kapituła takie prawa otrzymała w dokumencie drugim (większym) Kazimierza I. Por. PUB, Bd. I, Nr. 70. Co do przepisów wyborczych biskupa zob. Klempin, *Diplomatische*, s. 340-342.

³⁶ H. Heyden, *Kirchengeschichte von Pommern*, t. 1, Stettin 1937, s. 83.

końca XIII wieku jego miejsce w kapitule zajął vicedominus, członek kapituły³⁷. Również obecność biskupów pomocniczych z jednej strony odciążała ordynariuszy od licznych obowiązków wynikających z posługi infuły, ale z drugiej strony – być może – osłabiła rangę uroczystości katedralnych. Niestety, nie wiemy, jak często biskup ordynariusz przyjeżdżał do Kamienia.

Przyglądając się nekropolii biskupów kamieńskich, zauważamy, że tylko nieliczni są pochowani w katedrze kamieńskiej, a mianowicie: Konrad I (zm. 1186), Zygfryd (zm. 1191), Zygwini (zm. 1219), Konrad II (zm. 1233), Konrad III (zm. 1241), Herman von Gleichen (zm. 1289), Jan, książę sasko-lauenburski (zm. 1370) i Filip von Rehberg (zm. 1385, spoczywa przed wielkim ołtarzem)³⁸.

3.2. Urząd administratora diecezjalnego

Na okres wakansu biskupa kapituła katedralna wybierała ze swego grona wikariusza kapitulnego, którego nazywano administratorem diecezji. Wybrany administrator posiadał jurysdykcję zarówno w zakresie spraw duchowych, jak i materialnych. Dla usprawnienia urzędowania mianował on od razu wikariusza *in spiritualibus* i oficjała generalnego, względnie zatwierdzał na urzędzie dotychczasowych. Sprawy materialne biskupstwa załatwiała kapituła. Administrator korzystał z kancelarii biskupiej. W okresie istnienia biskupstwa kamieńskiego spotykamy 10 administratorów.

Pierwszym z nich był prepozyt kamieńskiej kapituły i kapelan rodziny książęcej Konrad³⁹. Po śmierci bp. Konrada III von Salzwedel (1233-1241) diecezja przez trzy lata nie miała swojego pasterza. Powodem były roszczenia metropolitów magdeburskich do zwierzchności nad biskupstwem kamieńskim, wojna książąt pomorskich z Nową Marchią i wakans na tronie papieskim (1241-1243)⁴⁰. 14 września 1244 roku spotykamy Konrada w Magdeburgu, pełniącego czynności biskupa brandenburskiego⁴¹.

Kolejnymi administratorami byli dziekan kapituły kamieńskiej Wisław i archidiacon Eckard von Manteuffel. Po śmierci bp. Jana II z książąt sasko-lauenburskich (na początku 1370 roku) występują oni jako *vicarii generales per capitulum sede vacante constituti*. 29 maja 1370 roku papież Urban V (1363 – 19 grudnia 1370, błogosławiony Kościoła katolickiego) zatwierdził następcę na tronie kamieńskim – Filipa von Rehberg⁴².

³⁷ Pierwszym vicedominusem był Friedrich (1287-1308).

³⁸ R. Spuhrmann, *Der Camminer Dom*, Cammin 1922, s. 35-36.

³⁹ Cieszył się poparciem Barnima I i jego żony Marianny.

⁴⁰ Po śmierci papieża Grzegorza IX (21 VIII 1241) i zaledwie kilkunastodniowych rządach jego następcy Celestyna IV Stolica Apostolska wakowała aż do roku 1243, kiedy papieżem został Innocenty IV.

⁴¹ PUB, Bd. I, Nr. 377, 405, 412, 429, 432; Prokop, *Biskupi zachodniopomorscy*, s. 60.

⁴² *Codex diplomaticus Brandenburgensis*, bearb. A.F. Riedel, Bd. XXI, Berlin 1861, s. 196-197.

Kolejnym administratorem po śmierci bp. Jana III Willekiniego⁴³, tym razem świeckim, był w latach 1386-1397/1398 książę Bogusław VIII⁴⁴. Już 15 marca 1386 roku wójtowie Białogardu i Sianowa oraz rajcy Kamienia i Białogardu zobowiązali się w Kamieniu wobec książąt Warcisława VII i Barnima V do wierności ich bratu Bogusławowi VIII, postulowanemu przez kapitułę kamieńską, w przypadku, gdy on zostanie biskupem. Biskupem został jednak Jan IV Brunonis (1386-1394). Kapituła wycofała się ze swoich zobowiązań, jednak Bogusław VIII zachował rolę administratora we władztwie biskupim⁴⁵. W 1394 roku uznał nowego biskupa Jana V Kropidło z książąt opolskich (1394-1398) i nadal zarządzał władztwem biskupim do 1397 roku, kiedy to się ożenił⁴⁶. Ostatecznie wycofał się z administrowania dobrami diecezji 15 października 1398 roku⁴⁷.

Funkcję administratora pełnił również kanonik i archidiakon Borko VI z Łobza. Został nim 5 lipca 1387 roku, wyłoniony przez kapitułę (*vicarius et administrator reverendi in Christo patris et domini Iohannis, electi et provisi ecclesiae Caminenis*). Biskup Jan IV w diecezji pojawił się, ale tylko w jej części podległej Luksemburgom, bo w Chojnie na terenie Nowej Marchii – 6 listopada 1386 roku. Na tej funkcji zastąpił go kanonik i archidiakon Filip z Helpte, poświadczony 23 kwietnia 1389 roku⁴⁸.

Po śmierci bp. Zygryda II von Bock (zm. 15 V 1446), w okresie, kiedy stolica biskupia była nieobsadzona, diecezją zarządzał vicedominus Caspar von Eickstedt jako *administrator in spiritualibus et temporalibus generalis*. W tym charakterze, powołując się na upoważnienia zmarłego biskupa, 9 czerwca 1446 roku uczynił Henryka Berkowa z Chojny biskupim oficjałem dla całej Nowej Marchii⁴⁹.

Zgon bp. Heninga Iwena (zm. 3 VIII 1468) przyniósł przewlekłą walkę o obsadę biskupstwa. Administratorem został dziekan kamieńskiej kapituły Frölich (Vrolicus) Westphal. W tym charakterze wystawił dokument 22 grudnia 1468 roku⁵⁰. Wybrany przez kapitułę na biskupa Henning Kossebade (1469), dziekan kolegiaty kołobrzeskiej, nie uzyskał powszechnego uznania i papieskiego zatwierdzenia. Stąd kapituła wybrała nowego kandydata (1469?) Ludwika z hrabiów Everstein,

⁴³ Został zabity w Puszczy Goleniowskiej przed 15 marca 1386 roku (są też opinie, że został otruty). Prokop, *Biskupi zachodniopomorscy*, s. 122-123.

⁴⁴ Bogusław VIII nie miał wyższych święceń, niemiej był duchownym posiadającym niższe święcenia. Prawdopodobnie ze stanu duchownego zrezygnował w drugiej połowie 1389 roku, ale zapewnił sobie w kapitule oprócz tytułów obrońcy, opiekuna i zwierzchnictwa biskupstwa także funkcję administratora (*Vorstendere unde Beschermere der (...) Kerken to Camyn*). Zob. M. Wehrmann, *Das Camminer Bisthum in den Jahren 1385-1395*, Stettin 1898, s. 61 i n.; E. Rymar, *Rodowód Książąt Pomorskich*, t. II, Szczecin 1995, s. 39-41.

⁴⁵ Wehrmann, *Das Camminer Bisthum in den Jahren 1385-1395*, s. 61 i n.

⁴⁶ Rymar, *Rodowód książąt pomorskich*, s. 40.

⁴⁷ Tenże, *Biskupi – mnisi – reformatorzy*, s. 45.

⁴⁸ Prokop, *Biskupi zachodniopomorscy*, s. 127.

⁴⁹ *Codex diplomaticus Brandenburgensis*, bearb. A.F. Riedel, Bd. XIX, Berlin 1860, s. 358.

⁵⁰ M. Wehrmann, *Bischofs Marinus von Kammin (1479-1482)*, „Baltische Studien NF”, 18 (1914) s. 120.

choć nie był członkiem kapituły i nie posiadał święceń kapłańskich⁵¹. Do czasu otrzymania ich był tylko świeckim administratorem, a funkcję wikariusza *in spiritualibus* w roku 1471 pełnił kantor kapituły Christian Mirow, a w latach 1471-1473 archidiakon uznamski Henning Dabermann. Od sierpnia 1473 roku nosił tytuł *administrator et spiritualibus et temporalibus*, więc otrzymał już święcenia. Ludwik administrował większością zamków (np. Karlino, Golczewo) i dóbr biskupstwa, a było to możliwe, bo bp Mikołaj von Tüngen (1471[1472]-1479)⁵², walczący o diecezję warmińską, nie przybył do diecezji kamieńskiej. I chociaż w styczniu 1479 roku został wyznaczony następny biskup Marinus de Fregeno (1479-1482; nominowany przez papieża Sykstusa IV 16 listopada 1478 roku, już 20 stycznia 1479 roku pisał do księcia pomorskiego Bogusława X, używając tytułu biskupa kamieńskiego)⁵³, to jednak jeszcze 2 lutego 1480 roku książe nazywał Ludwika postulatem, a 1 marca tegoż roku dla kapituły był on *Dei gratia ecclesiae Caminensis postulatus ac eiusdem in spiritualibus et temporalibus administrator generalis*; po przybyciu do diecezji bp. Fregeno ustąpił z urzędu.

Kolejnym administratorem diecezji został archidiakon stargardzki Piotr Schönefeld, gdyż nowy biskup Marinus dopiero w marcu osiadł w Szczecinie. Jednak w wyniku starcia z klerem kamieńskim biskup żądał w ramach *subsidum charitativum* po guldenie od każdego duchownego, wtedy przedstawiciele kleru i głównych instytucji kościelnych diecezji wystąpili do papieża z żądaniem zdjecia biskupa. Stąd kapituła (1482?) zleciła administrowanie diecezją Frölichowi Westphalowi, dziekanowi kapituły. Westphal administrował diecezją jeszcze 30 stycznia 1486 roku podczas *sedes episcopali vacante*, chociaż diecezja miała już kolejnych biskupów – bp. Angelo Geraldiniego (1482-1485; zrezygnował z urzędu 2 grudnia 1485 roku, a zmarł na początku sierpnia 1486 roku), który będąc Włochem, nie przybył do diecezji, a potem bp. Benedykta z Waldsteinu (1485-1498); jego ingres do diecezji odbył 2 maja 1486 roku⁵⁴.

3.3. Urząd biskupa pomocniczego

Biskupi pomocniczy w diecezji kamieńskiej pojawiają się od 1268 roku. Z przekazów źródłowych dowiadujemy się o 18. Z racji swojej godności nie posiadali żadnej władzy, o ile nie piastowali równocześnie jakiegoś innego urzędu. Ich zadaniem było zastępować biskupa ordynariusza w takich czynnościach pontyfikalnych, jak: udzielanie bierzmowania, święcenie księży, konsekracja kościołów, ołtarzy, kielichów. Nie prowadzili własnej kancelarii.

⁵¹ Ludwik z hrabiów Everstein posiadał dwór zmarłego prepozyta Wedegona von Rammin. W tym czasie przygotowywał się do stanu duchownego. Rymar, *Biskupi – mnisi – reformatorzy*, s. 53.

⁵² Na początku 1479 roku bp Mikołaj von Tüngen upokorzył się przed królem Polski Kazimierzem Jagiellończykiem i osiadł na biskupstwie warmińskim.

⁵³ Należał do prałatów rzymskich, pochodził zapewne z Parmy, był profesorem teologii.

⁵⁴ Rymar, *Biskupi – mnisi – reformatorzy*, s. 56-58.

Biskupi pomocniczy rekrutowali się głównie z szeregów zakonnych. Na ową liczbę 18 biskupów, aż 14 było zakonnikami: 5 – dominikanami, 4 – augustianami, 2 – cystersami, 1 – franciszkaninem i 2 – nieznanego pochodzenia⁵⁵.

Pierwszym biskupem pomocniczym był Fryderyk, bp Karelii (postulowany na biskupstwo dorpackie [Tartu]) – 26 listopada 1268 roku nadał w Dyminie odpust czterdziestodniowy na budowę klasztoru w Wierzchnie (Verchen)⁵⁶.

Drugim był Inzelerius (czyli Inzelarius, Inzelariusz) Proditz, bp Budvy (Buduenensis) w Czarnogórze nad Morzem Adriatyckim z zakonu augustianów – 18 czerwca 1292 roku nadał odpust odwiedzającym nowy klasztor cysterek w Pełczycach i go poświęcił. W latach 1275-1299 pełnił posługę duszpasterską w diecezjach niemieckich (Konstancja, Bamberg, Halberstadt, Moguncja i Würzburg) i w gnieźnieńskiej⁵⁷.

Następnie funkcję tę pełnił cysters Kono (Kuno, Konrad), biskup tytularny Megary w Dalmacji – wystawca dwóch dokumentów w Darguniu (2 i 3 III 1335) jako *gerens vices*. Powołany na biskupa został najpóźniej w pierwszej połowie 1320 roku. W diecezji kamieńskiej pojawił się w początkach 1335 roku (lub wcześniej). W dniach 17, 24, 25 i 27 lutego 1335 roku dokonał w opactwie cystersów w Darguniu k. Dymina (ziemia meklemberska) poświęcenia cmentarza, obejścia (ambitu) kościoła klasztorowego i pięciu ołtarzy wewnątrz świątyni, a 3 marca tegoż roku nadał temu klasztorowi odpust. Ponadto 2 marca transumował dwa dokumenty wystawione dla tutejszego opactwa 4 stycznia 1327 roku przez księcia meklemberskiego Henryka II i przez władze pobliskiego miasta Gnoien. W obu aktach występuje z tytułem *frater Cono, Dei et Apostolice Sedis gracia Magariensis ecclesiae episcopus, vicarius ac gerens vices reverendi in Christo patris ac domini Frederici, episcopi Caminensis*⁵⁸.

Czwartym biskupem pomocniczym został franciszkanin Henryk de Apolda (Apolda k. Weimaru). 3 lipca 1329 roku został mianowany przez papieża Jana XXII tytularnym biskupem Lepanto w Grecji. Jako *gerens vices* Fryderyka był wystawcą przywileju odpustowego dla augustianów w Chojnie 9 grudnia 1342 roku i dla kościoła dominikanów w Prenzlau 12 marca 1343 roku, tutaj konsekrował wielki ołtarz w kościele dominikanów. Od 1 grudnia 1343 roku spotykamy go w Moguncji.

⁵⁵ Zob. tamże, s. 12-61; Prokop, *Biskupi zachodniopomorscy*, s. 189-217; Wejman, *Organizacja kościelna Kamienia Pomorskiego*, s. 233. Należy tutaj dodać, że Prokop (*Biskupi zachodniopomorscy*, s. 207) wymienia jeszcze jednego biskupa pomocniczego – Jakuba, bp. Konstancji (1396).

⁵⁶ Rymar, *Biskupi – mnisi – reformatorzy*, s. 23; L. Bończa-Bystrzycki, *Studia i materiały do dziejów Kościoła katolickiego na Pomorzu Zachodnim w granicach archidiecezji szczecińsko-kamieńskiej*, Koszalin 1999, s. 22.

⁵⁷ PUB, Bd. III, *Erste Abtheilung, 1287-1295*, bearb. R. Prümers, Stettin 1888, Nr. 1610; Rymar, *Biskupi – mnisi – reformatorzy*, s. 24-25; Bończa-Bystrzycki, *Studia i materiały*, s. 22.

⁵⁸ PUB, Bd. VIII, *1331-1335*, bearb. E. Assmann, Köln 1961, Nr. 5252-5253; M. Wehrmann, *Kamminer Weihbischöfe*, „Monatsblätter Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Altertumskunde”, 50 (1936) s. 98; Prokop, *Biskupi zachodniopomorscy*, s. 194-195; Rymar, *Biskupi – mnisi – reformatorzy*, s. 34-35.

Był biskupem chyba do śmierci Fryderyka⁵⁹. Zmarł prawdopodobnie przed 1351 rokiem⁶⁰.

Kolejnym biskupem został augustianin Jan, bp Beer Szeby w Palestynie. Prowizję papieża Klemensa VI otrzymał 22 sierpnia 1347 roku⁶¹. W 1350 roku był biskupem pomocniczym w Magdeburgu. 21 stycznia 1357 roku poświęcił ołtarz Aniołów i Jedenastu Tysięcy Panien w kościele augustianów w Stargardzie. Zmarł ok. 1391 roku⁶².

Szóstym biskupem pomocniczym został dominikanin Gozwin z Lubeki, bp Evelonensis (Abelonensis od wyspy na Morzu Czarnym). Prowizję papieża Innocentego VI uzyskał 11 stycznia 1359 roku. W bliżej nieznanym czasie poświęcił kościół Groß Methling w diecezji kamieńskiej i 4 czerwca 1368 roku towarzyszył biskupowi Schwerina Fryderykowi przy poświęceniu kościoła cystersów w Doberanie w Meklemburgii, zapewne zastępując bp. Jana z książąt sasko-lauenburskich⁶³.

Następnym był Jan, biskup tytularny Tany, dzisiejszego Azowa nad Morzem Azowskim. Pochodził z duchowieństwa zakonnego, jednakże brak danych odnośnie do zakonu. 23 kwietnia 1380 roku poświęcił ołtarz kościelny w Teterowie (na Zaodrze)⁶⁴.

Ósmym z kolei był cysters Mikołaj Plate z Jüterboga (diecezja brandenburska), biskup tytularny Konstancji w Fenicji. Papież Grzegorz XI 28 lutego 1375 roku nadał mu prowizję. Jako *vicarius generalis in pontificalibus* bp. Filipa von Rehberg 5 kwietnia 1385 roku udzielił odpustu odwiedzającym relikwie w kościele augustianów stargardzkich⁶⁵. Zmarł 20 września 1391 roku.

Kolejnym biskupem był dominikanin Jan, biskup tytularny Maieriny na Chersoniezie greckim. Prowizję papieską uzyskał po 4 marca 1377 roku. 17 marca 1388 roku poświęcił w Chojnie nowy kościół augustianów-eremitów z sześcioma ołtarzami⁶⁶.

Dziesiątym z kolei był Jan, biskup tytularny orkadzki, a następnie od początku 1394 roku gardarski (Gardar, Gargary na Grenlandii). Papież Urban VI udzielił mu prowizji i święceń biskupich w Rzymie 10 lutego 1384 roku. On to jako *ecclesie Camynensis in pontificalibus vicarius* 17 kwietnia 1389 roku udzielił odpustu

⁵⁹ Wehrmann, *Kamminer Weihbischöfe*, s. 98; H. Bütow, *Zu den Kamminer Weihbischöfen*, „Monatsblätter”, 52 (1938) s. 116-123; Rymar, *Biskupi – mnisi – reformatorzy*, s. 35.

⁶⁰ Rymar, *Biskupi – mnisi – reformatorzy*, s. 35; Prokop, *Biskupi zachodniopomorscy*, s. 195-196.

⁶¹ Prokop (*Biskupi zachodniopomorscy*, s. 195-196), idąc za Ryszardem Walczakiem, paleografem, sugeruje, że mógł być to nawet rok 1348.

⁶² Bütow, *Zu den Kamminer Weihbischöfen*, s. 16.

⁶³ Tamże.

⁶⁴ Tamże, s. 117; Prokop, *Biskupi zachodniopomorscy*, s. 200; Rymar, *Biskupi – mnisi – reformatorzy*, s. 37.

⁶⁵ Bütow, *Zu den Kamminer Weihbischöfen*, s. 117; Prokop, *Biskupi zachodniopomorscy*, s. 200-201; Rymar, *Biskupi – mnisi – reformatorzy*, s. 38. Prokop podaje, że odpustu udzielił augustianom w Chojnie.

⁶⁶ Bütow, *Zu den Kamminer Weihbischöfen*, s. 117; Prokop, *Biskupi zachodniopomorscy*, s. 204-206; Rymar, *Biskupi – mnisi – reformatorzy*, s. 42.

odwiedzającym kaplicę NMP w kościele kolegiackim w Kołobrzegu⁶⁷, a także 6 maja 1395 roku odpustu kościołowi parafialnemu w Güstrow. 28 maja 1396 roku wystawił dokument w Koszalinie, a 6 czerwca 1397 roku udzielił przywileju kościołowi w Malchin po pożarze⁶⁸. Następnie aktami z 1406, 6-9 października 1407 i 23 czerwca 1408 roku, wystawionymi w Koszalinie, Chojnie i Karlinie, zatwierdził i poświęcił fundacje ołtarzy w nowym kościele Mariackim w Chojnie. Dowiadujemy się też, że ten profesor teologii *vicarius in spiritualibus et temporalibus generalis* bp. Mikołaja Bock (Buck) z Schippenbeilu nosił nazwisko Winkler. Zmarł w 1432 roku⁶⁹.

Kolejnym biskupem został Gotfryd Dreger (Dreyer), kanonik kolegiaty św. Ottona w Szczecinie, powołany przez antypapieża Jana XXIII 15 lutego 1413 roku na biskupa Konstancji w Fenicji. W 1413 roku udzielił odpustu w kościele augustianów w Chojnie. W latach 1415, 1417 i 1423 występował w aktach kościelnych szczecińskich⁷⁰. Biskup ten po raz ostatni wystąpił na terenie Szczecina w 1434 roku.

Dominikanin Gerhard von Ruppın, bp Laodycei od 16 stycznia 1426 roku był już biskupem pomocniczym. Prowizję otrzymał od papieża Marcina V⁷¹.

Augustinianin z Anklam Henryk Woggersin⁷², bp Sebasty w Małej Armenii otrzymał 25 maja 1436 roku papieską nominację na pracę w Kamieniu. W 1440 roku jako *vicarius in pontificalibus* bp. Zygfryda poświęcił ołtarz kościelny w Baszewicach (Barkowo) k. Gryfic. W latach 1442-1454 był biskupem pomocniczym w Szwerynie⁷³.

Jan, bp Konstancji 31 maja 1447 roku jako wikariusz generalny udzielił odpustu odwiedzającym kaplicę św. Gertrudy w Prenzlau. Jednocześnie tego roku (7 maja) był biskupem pomocniczym bp. Konrada w Havelbergu⁷⁴.

Zakonnik Wichmann został biskupem Beer Szeby w Palestynie – 6 kwietnia 1449 roku został wyraźnie nazwany pomocniczym biskupem kamińskim. Zmarł po 7 lipca 1453 roku⁷⁵.

Dominikanin (rodem z Greifswaldu) Albrecht Katschen, dr teologii, tytularny biskup Sydonu w Fenicji 20 czerwca 1455 roku otrzymał od papieża Kaliksta III nominację na sufraganię w Kamieniu. Z bp. Henningiem 17 października

⁶⁷ Bütow, *Zu den Kamminer Weihbischöfen*, s. 117; Prokop, *Biskupi zachodniopomorscy*, s. 201-204; Rymar, *Biskupi – mnisi – reformatorzy*, s. 42.

⁶⁸ Bütow, *Zu den Kamminer Weihbischöfen*, s. 118; Wehrmann, *Kamminer Weihbischöfe*, s. 99.

⁶⁹ Wehrmann, *Kamminer Weihbischöfe*, s. 99; Prokop, *Biskupi zachodniopomorscy*, s. 201-204; Rymar, *Biskupi – mnisi – reformatorzy*, s. 42-46.

⁷⁰ Wehrmann, *Kamminer Weihbischöfe*, s. 99; Bütow, *Zu den Kamminer Weihbischöfen*, s. 118.

⁷¹ Prokop, *Biskupi zachodniopomorscy*, s. 209; Rymar, *Biskupi – mnisi – reformatorzy*, s. 49.

⁷² 14 grudnia 1435 roku otrzymał zgodę Gerarda z Rimini, przełożonego generalnego augustianów-eremitów.

⁷³ Wehrmann, *Kamminer Weihbischöfe*, s. 99; Rymar, *Biskupi – mnisi – reformatorzy*, s. 49.

⁷⁴ Bütow, *Zu den Kamminer Weihbischöfen*, s. 118 i n.

⁷⁵ Rymar, *Biskupi – mnisi – reformatorzy*, s. 51, przyp. 178; Bütow, *Zu den Kamminer Weihbischöfen*, s. 119.

1456 roku brał udział w uroczystościach poświęcenia uniwersytetu w Gryfii⁷⁶, a 13 czerwca 1457 roku sam poświęcił kolegiatę w Gryfii i przy tej okazji uzyskał stopień doktora⁷⁷.

Dominikanin z klasztoru w Lubece Michał z Rentelen, tytularny biskup Cembalo (Simbaliensis) po 22 października 1465 roku, kiedy to przebywał na uniwersytecie w Rostocku, został wikariuszem generalnym do spraw duchowych w Kamieniu. Wkrótce po śmierci bp. Henninga, wobec kolejnej walki o biskupstwo, przeniósł się na Rugię, do diecezji duńskiej z Roskilde (1469). Następnie 26 października 1472 roku był sufraganem szweryńskiego bp. Wenera. Zmarł najpóźniej w 1473 roku⁷⁸.

Augustianin Jan Wilde, tytularny biskup Cembalo (na Chersonesie taurydzkim), urodzony ok. 1438 roku zapewne w rodzinie mieszczańskiej w Kołobrzegu, proboszcz w Wilczkowie i – prawdopodobnie od 1481 roku – w Kiwitach w diecezji warmińskiej, po wpłaceniu 20 marca 1494 roku 200 reńskich został biskupem w diecezji kamieńskiej. Wyświęcony 12 marca 1495 roku w kościele NMP dell'Anima w Rzymie, pozostał na tym stanowisku do 1499 roku. Zarazem był biskupem pomocniczym w Havelbergu (1496-1497)⁷⁹. Ostatnia jego posługa to poświęcenie kościoła parafialnego 15 lipca 1499 roku w Żeliszewie k. Recza⁸⁰. Zmarł 17 grudnia 1532 roku w Kiwitach i tam został pochowany⁸¹.

4. Kapituła katedralna i kapituły kolegiackie

Kapituła katedralna w Kamieniu Pomorskim została ufundowana przez księcia Kazimierza I w 1175 roku⁸². Drugi dokument tegoż księcia, wystawiony pomiędzy 15 sierpnia a 5 grudnia 1176 roku, rozszerza uprawnienia kanoników⁸³. Kapituła kamieńska bardzo wcześnie została uposażona dobrami ziemskimi. Jeśli nie w 1175 roku, to najpóźniej w roku następnym uzyskała własne posiadłości ziemskie i uprawnienia do swobodnego nimi dysponowania. Tak, że w 1308 roku posiadała już łącznie 43 wsie i 5 nadziałów. W okresie reformacji własność kapituły obejmowała ok. 30 wsi. Posiadłości kapituły rozciągały się w kasztelani wolińskiej i znacznej części kasztelani kamieńskiej (na wschód aż po Regę, na południe do linii Płoty-Miodowice). Dobra ziemskie dzieliły się na kilka mas majątkowych: 1) podległą prepozyturze katedralnej; 2) dobra wspólne kapituły (*bona communia*); 3) wsie poszczególnych kanoników (prebendy). Brak było wsi prestymonialnych.

⁷⁶ Wehrmann, *Kamminer Weihbischöfe*, s. 100; Bütow, *Zu den Kamminer Weihbischöfen*, s. 120.

⁷⁷ Bończa-Bystrzycki, *Studia i materiały*, s. 22.

⁷⁸ Wehrmann, *Kamminer Weihbischöfe*, s. 100; Bütow, *Zu den Kamminer Weihbischöfen*, s. 120.

⁷⁹ Wehrmann, *Kamminer Weihbischöfe*, s. 100; Bütow, *Zu den Kamminer Weihbischöfen*, s. 121 i n.

⁸⁰ Rymar, *Biskupi – mnisi – reformatrzy*, s. 60; G.J. Brzustowicz, *Klasztory cysterskie w Bierzwiku, Pelczycach i Reczu*, Choszczno 1995, s. 101.

⁸¹ Bütow, *Zu den Kamminer Weihbischöfen*, s. 121.

⁸² PUB, Bd. I, Nr. 69.

⁸³ PUB, Bd. I, Nr. 70. Obydwa dokumenty (PUB, Bd. I, Nr. 69 i 70) znane są tylko z późniejszych odpisów. Por. CPD, Bd. I, Nr. 41-42.

Dochody kanoników różnie się kształtowały. Nie licząc prepozytury⁸⁴, najlepszą prebendę posiadał dziekan. Uzyskiwał on z niej ok. 200 grzywien monety obiegowej. Prebendy związane z niższymi kanonikami według statutów osiągały 6-10 grzywien⁸⁵. Dochody z funduszu zw. *panes prebendales* wynosiły nie więcej niż 10 grzywien⁸⁶.

W kapitule kamieńskiej najwyższą władzę sprawował *tocius conventus*, któremu miało przysługiwać prawo wolnego wyboru prepozyta, kooptacji nowych członków⁸⁷, a od 1176 roku – prawo wyboru biskupa. Na jej czele stał prepozyt. Drugą godnością w kapitule był dziekanat. Urząd ten powstał najprawdopodobniej w latach 80. XII stulecia. Dziekan przyjmował przysięgę od biskupa⁸⁸ oraz w imieniu kapituły troszczył się o sprawy związane z *cura animarum*⁸⁹. Pozostałymi godnościami były urzędy: vicedominusa⁹⁰, tezaurariusza⁹¹, kantora⁹² i scholastyka⁹³.

Poza tym istniały zwykłe kanonikaty. Dokument z 15 sierpnia 1176 roku wymienia trzech kanoników: „kanonicy, którzy w Kamieniu są obecni Conrado, Gerharo, Reinero”⁹⁴. W dokumencie fundacyjnym większym występują: „Sefridus,

⁸⁴ Książę Bogusław I uposażył bowiem prepozyturę kamieńską dochodami z okręgu grodowego Lubin. Por. CPD, Bd. I, Nr. 60. Był to rok 1186.

⁸⁵ Klempin, *Diplomatische*, s. 312.

⁸⁶ Globalny dochód z funduszu *panes prebendales* wynosił według statutów z 1380 roku 4776 ćwiertni trojakiego zboża, tj. ok. 145 ton. Por. Klempin, *Diplomatische*, s. 358-359. Ryszard Marciniak (*Kapituła kamieńska oraz rozwój jej posiadłości w średniowieczu*, „Przegląd Zachodniopomorski”, 5 (1967) s. 50, przyp. 82) przeliczył to na pieniądze, co dało ok. 400 grzywien monety obiegowej.

⁸⁷ Oczywiście za zgodą biskupa. W wypadku kapituły kamieńskiej nie spotykamy się z prezentą papieską. Stąd też prezenta i instytucja należały tylko do biskupa.

⁸⁸ Klempin, *Diplomatische*, s. 340-341.

⁸⁹ Tamże, s. 316. Na dziekanie, choć Anzelm Weiss (*Organizacja diecezji lubuskiej w średniowieczu*, Lublin 1977, s. 119-120) powiedziała, że na kapitule – będącej jednocześnie „proboszczem” – spoczywała cała *cura animarum*. Dziekanowi więc podlegali także pleban kaplicy św. Mikołaja, pleban i wikariusze kaplicy NMP oraz duszpasterze chorych w szpitalach św. Jerzego i św. Gertrudy.

⁹⁰ Urząd vicedominusa pojawił się po raz pierwszy w 1290 roku. Por. CPD, Bd. I, Nr. 1551. Prałat ten zastępował biskupa podczas narad kapituły i występował w jego imieniu. Był on na to stanowisko desygnowany przez biskupa, ale jedynie z grona kanoników. APS, sygn. 161, Zbiór Loepera, *Matricula ecclesiae Cathedralis Caminensis (odpis Friedricha Dregera)*, k. 398-399.

⁹¹ Po raz pierwszy o tezaurariuszu słyszymy w 1189 roku. Był on odpowiedzialny za pilnowanie wyposażenia katedry, ale również za archiwum, skarbiec i bibliotekę. Por. CDP, Bd. I, Nr. 86; Klempin, *Diplomatische*, s. 323, 343. Do pomocy miał kleryka, przynajmniej subdiakona. Do XV wieku tezaurariusz był również obdarzany tytułem kustosa. Ale w tym czasie tytuł ten przylgnął już do któregoś z wikariuszy katedralnych czy też ucznia pomagającego rzeczonemu prałatowi. Por. APS, sygn. 161, Zbiór Loepera, *Matricula*, k. 455-457; Klempin, *Diplomatische*, s. 323-324.

⁹² Urząd ten w kapitule kamieńskiej pojawił się dopiero w 1288 roku.

⁹³ Scholastyk pełnił funkcję notariusza kapitulnego, nadzorował oraz przyjmował rektora i nauczycieli szkoły katedralnej. Por. Klempin, *Diplomatische*, s. 326. Po raz pierwszy pojawił się w kapitule kamieńskiej w 1233 roku.

⁹⁴ Dokument ten wystawił bp Konrad, potwierdzając darowiznę wsi Przylep klasztorowi w Kołbaczu przez księcia Kazimierza I. Por. PUB, Bd. I, Nr. 67.

prepozyt i pozostali kanonicy⁹⁵. W statutach z 1380 roku, jeśli włączyć prebendę biskupią i tzw. strukturę, było ich w sumie 20 – 16 większych (*maiores*) i 4 mniejszych (*minores*) zw. inaczej *puerlis*⁹⁶. Te ostatnie prebendy były znacznie mniejsze, a ich użytkownicy w myśl statutów *non sunt capitulares*, czyli nie mieli pełnych praw kanonickich, choć podlegali wszystkim obowiązkom na równi z innymi kanonikami. Od XV wieku ta liczba wzrosła do 21 i odtąd, aż do połowy XVI stulecia, liczba kanoników prebendalnych była stała – 17 prebend większych i 4 prebendy mniejsze⁹⁷.

Za pełnoprawnych kanoników statuty⁹⁸ uważały jedynie duchownych z pełnymi święczeniami kapłańskimi. Wymaganym wiekiem było 25 lat dla prałatów, minimum 16 lat dla pozostałych kanoników⁹⁹. Trudno jest powiedzieć, jaki był stan społeczny kanoników. Ale z pewnością dominowali kanonicy pochodzenia szlacheckiego¹⁰⁰.

Niestety, nie dowiemy się chyba nigdy, jak przedstawiał się układ poszczególnych budynków kanonickich na terenie osiedla katedralnego w XII i XIII wieku. Metodą retrospekcji możemy odnieść ten układ do końca XIV wieku, ale tylko w stosunku do kurii prałackich. I tak, na północ od katedry, kolejno od zachodu stał dom scholastyka, na prawo od niego mieściła się kuria kantora, a jeszcze dalej na wschód dom vicedominusa, po wschodniej stronie katedry miał swą siedzibę dziekan, a po zachodniej strukturiat. Na północ od katedry, kolejno od wschodu zlokalizowano dom tezaurariusza, dom wikariuszy, dom biskupa oraz budynek prepozyta¹⁰¹.

Gdy chodzi o obowiązki kanoników, to realizowali oni wszystkie wyżej wymienione. Z tym że kapituła generalna odbywała się 2 lub 3 razy do roku – raz na dzień patrona katedry (św. Jan Chrzciciel), drugi raz ok. 11 listopada. Na posiedzeniach kapitułnych wystawiano też dokumenty i przywieszano do nich własną pieczęć, stanowiącą w okresie średniowiecza o mocy prawnej dokumentu. Tłok pieczętny przechowywany był w skarbcu pod potrójnym kluczem

⁹⁵ PUB, Bd. I, Nr. 70.

⁹⁶ Pierwsza prebenda mniejsza powstała przed 1278-1279 rokiem, druga – w 1278-1279 roku, trzecia – w 1297, a czwarta w 1305. Por. APS, sygn. 161, Zbiór Loepera, *Matricula*, k. 331-335.

⁹⁷ Pawlik, *Kapituła katedralna*, s. 58.

⁹⁸ *Statuta capituli et episcopatus Caminensis (z około 1380)*, w: *Diplomatische Beiträge zur Geschichte Pommerns aus der Zeit Bogislaufs X*, bearb. R. Klempin, Berlin 1859, s. 303-472.

⁹⁹ W latach 1498-1549 na 81 kanoników kamieńskiej kapituły 21 było prezbiterami, 4 diakonami, 4 subdiakonami, a kolejne 22 osoby posiadały nieokreślony źródłowo stopień wyższych święceń; tylko Peter Wolkow był akolitą, niemniej 3 września 1484 roku złożył suplikę w Stolicy Apostolskiej o zezwolenie na przyjęcie wyższych święceń, do czego potrzebował dyspensy w związku z „defektem urodzenia”. Pawlik, *Kapituła katedralna*, s. 264-266.

¹⁰⁰ W kapitule kamieńskiej w latach 1498-1549 pochodzeniem szlacheckim legitymowało się 51 osób, tj. blisko 65,5% wszystkich duchownych. Por. Pawlik, *Kapituła katedralna*, s. 286.

¹⁰¹ R. Spuhrmann, *Die Kurien der Kamminer*, „Monatsblätter”, 22 (1908) s. 38-43; tenże, *Die Geschichte der Stadt Cammin in Pommern und des Camminer Domkapitels*, Kammin 1924, s. 92.

tezaurariusza, prepozyta i dziekana¹⁰². Do podjęcia decyzji prawnych w imieniu kapituły trzeba było co najmniej trzech kanoników¹⁰³. Najczęściej też podpisy tych trzech prałatów znaczą każdorazowy konsens kapituły na dokumentach wystawionych przez biskupów, jak również akty prawne wystawione w imieniu kapituły.

Wśród prałatów kapituły kamieńskiej, w jej czasach katolickich, znamy 25 prepozytów¹⁰⁴, 37 dziekanów¹⁰⁵, 23 kantorów¹⁰⁶, 30 scholastyków¹⁰⁷, 26 tezaurariuszy¹⁰⁸ i 24 vicedominusów¹⁰⁹. Wśród 29 biskupów kamieńskich 10 należało do grona prałatów i kanoników kapituły kamieńskich: Zygfryd (1186-1191)¹¹⁰, Konrad II (1219-1233)¹¹¹, Wilhelm (1244-1251)¹¹², Konrad IV (1317-1324)¹¹³, Fryderyk von Eickstedt (1330-1343)¹¹⁴, Jan II z książąt sasko-lauenburskich (1343-1370)¹¹⁵,

¹⁰² Najstarszy typ pieczęci kapitulnej znany jest z dokumentów z lat 1216-1248. Pieczęć przedstawiała chrzest Chrystusa w Jordanie i nosiła napis „Sigill. ecclie. św. Iohis. in. Camin”. Dokładny opis wszystkich pieczęci kapituły kamieńskiej podaje Otto Grotefend, *Die Siegel der Bischöfe von Kammin und ihres Domkapitels*, „Baltische Studien Neue Folge”, 26 (1924) s. 231-234.

¹⁰³ Klempin, *Diplomatische*, s. 347.

¹⁰⁴ E. Rymar, *Pralatura kapituły kamieńskiej w XII-XVI wieku*, cz. I, *Prepozyci*, „Przegląd Zachodniopomorski”, t. 24 (2009) z. 1, s. 5-30; Wejman, *Organizacja kościelna Kamienia Pomorskiego*, s. 234; Rymar, *Biskupi – mnisi – reformatorzy*, s. 61.

¹⁰⁵ E. Rymar, *Pralatura kapituły kamieńskiej w XII-XVI wieku*, cz. II, *Dziekani*, „Przegląd Zachodniopomorski”, t. 24 (2009) z. 2, s. 7-22; Wejman, *Organizacja kościelna Kamienia Pomorskiego*, s. 235; Rymar, *Biskupi – mnisi – reformatorzy*, s. 61.

¹⁰⁶ E. Rymar, *Pralatura kapituły kamieńskiej w XII-XVI wieku*, cz. III, *Scholastycy i kantorzy*, „Przegląd Zachodniopomorski”, t. 24 (2009) z. 4, s. 18-25; Wejman, *Organizacja kościelna Kamienia Pomorskiego*, s. 236.

¹⁰⁷ Rymar, *Pralatura kapituły kamieńskiej w XII-XVI wieku*, cz. III, s. 5-17; Wejman, *Organizacja kościelna Kamienia Pomorskiego*, s. 237-238.

¹⁰⁸ E. Rymar, *Pralatura kapituły kamieńskiej w XII-XVI wieku*, cz. IV, *Tesaurariusze, witztumowie, strukturiariusze*, „Przegląd Zachodniopomorski”, t. 25 (2010) z. 4, s. 7-18; Wejman, *Organizacja kościelna Kamienia Pomorskiego*, s. 236-237.

¹⁰⁹ Rymar, *Pralatura kapituły kamieńskiej w XII-XVI wieku*, cz. IV, s. 19-27; Wejman, *Organizacja kościelna Kamienia Pomorskiego*, s. 238.

¹¹⁰ Był on prepozytem kapituły kamieńskiej od 1176 roku. Rymar, *Biskupi – mnisi – reformatorzy*, s. 15; Prokop, *Biskupi zachodniopomorscy*, s. 39.

¹¹¹ Prepozyt kapituły kamieńskiej od 1186 roku. Rymar, *Biskupi – mnisi – reformatorzy*, s. 15; Prokop, *Biskupi zachodniopomorscy*, s. 49.

¹¹² Był kanonikiem kapituły kamieńskiej od 1240 roku. Rymar, *Biskupi – mnisi – reformatorzy*, s. 19; Prokop, *Biskupi zachodniopomorscy*, s. 59.

¹¹³ Był kanonikiem kapituły kamieńskiej (1310), a później jej dziekanem (1312/1313-1317). Rymar, *Biskupi – mnisi – reformatorzy*, s. 28-29; Prokop, *Biskupi zachodniopomorscy*, s. 100.

¹¹⁴ Był m.in. kanonikiem kamieńskim (1308), a także vicedominusem w latach 1318-1330. Rymar, *Biskupi – mnisi – reformatorzy*, s. 34; Prokop, *Biskupi zachodniopomorscy*, s. 90-91.

¹¹⁵ Kanonik kapituły kamieńskiej, a zarazem archidiakon dymiński od 1342 roku. Rymar, *Biskupi – mnisi – reformatorzy*, s. 35-36; Prokop, *Biskupi zachodniopomorscy*, s. 108-109.

Filip von Rehberg (1370-1385)¹¹⁶, Jan III Willekini (1385-1386)¹¹⁷, Zygfryd II von Bock (1424-1446)¹¹⁸ i Henning Iwen (1146-1468)¹¹⁹.

Do tego grona pretendowało także czterech innych kanoników: elekt Wisław (1294-1295)¹²⁰, postulat Jan z Getyngii (von Göttingen)¹²¹, późniejszy biskup w Verden, kanonik księżę Bogusław VIII (1386-1398)¹²² i elekt dr Henning Kossebad (1469)¹²³.

Z upadkiem życia wspólnego kapituły trzeba było dla sprawowania służby chórowej powołać grono zastępców, czyli wikariuszy. Na podstawie statutów z 1380 roku wiemy, że w katedrze kamieńskiej pracowało 15 wikariuszy i 33 altarzystów¹²⁴.

Tak uformowana kapituła katedralna w Kamieniu istniała do 13 grudnia 1534 roku, kiedy to książęta pomorscy Barnim IX i Filip I na sejmie w Trzebiatowie oficjalnie wprowadzili protestantyzm. Owszem, nie było to oficjalne rozwiązanie kapituły, jednak przy zachowanych posiadłościach powolne trwanie na znaczeniu tej głównej instytucji diecezjalnej; kapituła nie miała już katolickiego charakteru. W 1653 roku w wyniku szczecińskiej umowy granicznej dokonano podziału miejsc w kapitule. Na 12 kanoników (w tym stojący na czele superintendent zw. też *praepositus*, dziekan, 4 prałatów i 6 kanoników gremialnych) połowa pochodziła z Brandenburgii, a druga ze Szwecji. Dnia 30 października

¹¹⁶ Był vicedominusem w kapitule kamieńskiej w latach 1356-1370. Rymar, *Biskupi – mnisi – reformatorzy*, s. 37; Prokop, *Biskupi zachodniopomorscy*, s. 117.

¹¹⁷ Od 13 czerwca 1371 roku kanonik w kapitule kamieńskiej. Rymar, *Biskupi – mnisi – reformatorzy*, s. 39; Prokop, *Biskupi zachodniopomorscy*, s. 122.

¹¹⁸ Prawdopodobnie był dziekanem kapituły katedralnej. Prokop, *Biskupi zachodniopomorscy*, s. 153-154.

¹¹⁹ Był kanonikiem kamieńskim. Rymar, *Biskupi – mnisi – reformatorzy*, s. 49-50; Prokop, *Biskupi zachodniopomorscy*, s. 158.

¹²⁰ Był elektem niezatwierdzonym. Prawdopodobnie pochodził z rugijskiej dynastii książęcej. Od 1268 roku był członkiem kapituły kamieńskiej, a od 1289 r. – jej kustoszem. Niestety, nie został zatwierdzony podczas egzaminu w Rzymie wobec kilku kardynałów. W pierwszym wystawionym przez siebie dokumencie z 13 lipca 1294 roku użył tytułu *Dei gratiae Caminensis ecclesiae electus*. Rymar, *Biskupi – mnisi – reformatorzy*, s. 25-26; Prokop, *Biskupi zachodniopomorscy*, s. 76-77.

¹²¹ Był on postulatorem w biskupstwie kamieńskim, a wcześniej, w latach 1319-1322, dziekanem kapituły kamieńskiej. Rymar, *Biskupi – mnisi – reformatorzy*, s. 29-30; Prokop, *Biskupi zachodniopomorscy*, s. 95.

¹²² Bogusław VIII był postulatorem, a potem świeckim administratorem biskupstwa. Formalnie należał do kapituły jako jej kanonik, gdyż nie miał święceń kapłańskich. Rymar, *Biskupi – mnisi – reformatorzy*, s. 40; Prokop, *Biskupi zachodniopomorscy*, s. 127.

¹²³ Był prepozytem kapituły kamieńskiej (1460-1474, 1478-1488) oraz dziekanem kolegiaty kołobrzesckiej. Nie uzyskał konfirmacji papieskiej. Rymar, *Biskupi – mnisi – reformatorzy*, s. 53; Prokop, *Biskupi zachodniopomorscy*, s. 164.

¹²⁴ Klempin, *Diplomatische*, s. 329-330. Chociaż Spuhrmann (*Die Geschichte der Stadt Cammin*, s. 61) twierdzi, że było ich 80, motywując swoją tezę liczbą 20 ołtarzy w katedrze z 4 altariami każdy. Na podstawie statutów wiemy o postanowieniu, aby do każdej altarii był przypisany kapłan, jednak ok. 1500 roku było tylko 48 altarii. Por. Klempin, *Diplomatische*, s. 333-339.

1810 roku edyktem pruskiej kancelarii królewskiej kapituła kamieńska została oficjalnie rozwiązana¹²⁵.

Na terenie średniowiecznej diecezji kamieńskiej obok kapituły katedralnej istniało sześć kapituł kolegiackich¹²⁶. Kolegiaty fundowali lokalni władcy (zachodniopomorscy, brandenburscy i meklemburscy), a większość z nich odegrała istotną rolę w strukturze organizacyjnej biskupstwa jako ośrodki prepozytur terytorialnych, potem zaś archidiakonatów. Wszystkie kolegiaty biskupstwa kamieńskiego, poza kołobrzeską, przestały istnieć wkrótce po 13 grudnia 1534 roku¹²⁷.

Najstarsza z nich to kolegiata kołobrzeska, powstała zapewne w 1176 roku, gdyż w tym roku wzmiankowany jest jeden z jej członków – prepozyt Herman¹²⁸. Istniała ona najpierw w starym Kołobrzegu, przy kościele NMP, a później w nowym mieście, przy nowo wzniesionej świątyni pod tym samym tytułem. W nowym mieście kanonicy zamieszkiwali w kuriach kanonickich zgrupowanych w miejscu obecnej ul. Katedralnej, zw. dlatego *platea dominorum, presbiterorum*. Kapituła liczyła zaledwie 11 kanoników, w tym 5 prałatów. Na jej czele stał prałat – prepozyt, który był zarazem członkiem kapituły katedralnej w Kamieniu. Pozostali prałaci to: dziekan, scholastyk, kustosz i kantor. Jedna prebenda zwała się *puerlis*¹²⁹. Trzech prałatów tej kapituły zostało biskupami kamieńskimi: Friedrich von Eickstedt (1330-1343, archidiakon kołobrzeski)¹³⁰, Wilhelm (1244-1251, scholastyk kapituły kolegiackiej kołobrzeskiej w latach 1235-1237)¹³¹ i Marcin Karith (1498-1521, kanonik kołobrzeski, a od 1483 roku jej dziekan)¹³². Kolegiata ta, podobnie jak

¹²⁵ Spuhrmann, *Die Geschichte der Stadt Cammin*, s. 66-70. Wraz z rozwiązaniem kapituły uległ rozproszeniu cały jej zasób archiwalny i biblioteczny. O tym mówi artykuł ks. Grzegorza Wejmana, *Zarys historii archiwum kościelnego w Kamieniu Pomorskim*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 74 (2000) s. 457-473.

¹²⁶ Ich celem było prowadzenie na wyższym poziomie służby Bożej w kościołach kolegiackich. Ustrój miały podobny do ustroju kapituł katedralnych. Zobowiązane były prowadzić życie korporacyjne w oparciu o własne statuty, dzieliły się również na prałatów i kanoników gremialnych. Poszczególne prebendy posiadały uposażenie w ziemi lub dziesięcinach. Z kapituł kolegiackich rekrutowali się urzędnicy terenowej administracji kościelnej, okręgowych archidiakonatów i oficjalatów. Kapituły kolegiackie fundowali książęta, królowie, magnaci i biskupi przy znaczniejszych kościołach.

¹²⁷ Należy przyjąć powolne przejmowanie katolickiej własności kościelnej przez protestantów, choćby i z tego względu że ostatni biskup katolicki Erazm von Manteuffel umarł w 1544 roku. Trzeba jednak dodać, że kolegiatę myśliborską protestanci przejęli siłą w 1538 roku.

¹²⁸ PUB, Bd. I, Nr. 70. Prepozyt kapituły kołobrzeskiej Hermann wymieniony jest wśród świadków dokumentu fundacyjnego (większego) kapituły katedralnej w Kamieniu wystawionego przez księcia Kazimierza I z 1176 roku. Por. również H. Riemann, *Geschichte der Stadt Kolberg*, Kolberg 1924 (wyd. 2), s. 23.

¹²⁹ W. Szulist, *Z kościelnej historiografii Pomorza Środkowego 1945-1974*, „Koszalińsko-Kołobrzeskie Wiadomości Diecezjalne”, 3 (1975) nr 6-8, s. 181-182.

¹³⁰ H. Hoogeweg, *Die Stifter und Klöster der Provinz Pommern*, Bd. 1, Stettin 1924, s. 369; Rymar, *Biskupi – mnisi – reformatorzy*, s. 34; Wejman, *Organizacja kościelna Kamienia Pomorskiego*, s. 238.

¹³¹ Rymar, *Biskupi – mnisi – reformatorzy*, s. 19.

¹³² Tamże, s. 59.

kapituła katedralna w Kamieniu, jeszcze dość długo istniała w czasach protestanckich. Ostatnim jej prepozytem był Oberst von Lütow. Niestety, brak daty rocznej zakończenia jego urzędowania. Jego poprzednik na tym urzędzie prałat Erdmann Curt von Bork zajmował to stanowisko do 1736 roku¹³³. Z pewnością niedługo po tym roku kolegiata kołobrzaska przestała istnieć.

W roku 1226 mamy poświadczoną kolegiatę pw. Najświętszej Maryi Panny, św. Jana Ewangelisty i św. Cecylii w Ostrowie (Güstrow)¹³⁴. Biskup Konrad III (1233-1241) na podstawie dwóch dokumentów z 1235 roku przekazał kapitule w Güstrow dziesięcinę z 63 łanów w obszarze czerezieńskim¹³⁵. Kapituła liczyła 13 prebend większych¹³⁶. W 1568 roku protestanci przejęli kolegiatę¹³⁷.

W XIII wieku powstały jeszcze dwa tego typu ośrodki kościelne. Kolegiata NMP w Szczecinie została ufundowana 8 grudnia 1261 roku przez księcia Barnima I przy udziale bp. Hermanna von Gleichen (1251-1289)¹³⁸. Pierwotnie została przypisana do kościoła św. Piotra, a dwa lata później przeniesiona do ufundowanej przez tegoż księcia kolegiaty NMP¹³⁹. Składała się z 12 kanonii, chociaż w dokumencie z 20 maja 1336 roku wymienia się 15 duchownych¹⁴⁰. Jako uposażenie książę nadał jej wsie Wąwelnicę (Wamlitz) i Łodzięcino (Ladentin), 30 grzywien ze szczecińskiej mennicy oraz patronat nad kościołami w Gardźcu (Garz), Tantow, Penkun, Woldin, Ladentin, Pinnow, Lukow, Warsow i Kreckow¹⁴¹. Biskup Hermann von Gleichen zaś przekazał jej w 1286 roku władzę nad wszystkimi kościołami w jej dobrach¹⁴². W sumie w dokumencie biskupa wymieniono 20 świątyń podległych

¹³³ Riemann, *Geschichte der Stadt Kolberg*, s. 116.

¹³⁴ H. Heyden, *Kirchengeschichte von Pommern*, Bd. 1, Stettin 1937, s. 84-88. Güstrow leży dzisiaj w północno-wschodnich Niemczech, nad Morzem Bałtyckim, ok. 45 km na południe od Rostocku. Miejsowość ta w 1228 roku otrzymała prawa miejskie. Trzynawowa ceglana bazylika powstała w dwóch okresach – późnoromańskim (prezbiterium i transept pochodzą z drugiej ćwierci XIII wieku) i gotyckim (część nawowa i wieża są z XIV wieku). Kolegiata posiada bogaty wystrój gotycki (m.in. krucyfiks, stalle, późnogotycki ołtarz z 1500 roku, figury apostołów). Zaliczana jest do najpiękniejszych budowli sakralnych na północy Niemiec, a w Meklemburgii uznawana jest za szczytowe osiągnięcie architektury średniowiecznej. M. Okoń, *Güstrow*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 6, red. J. Walkusz, Lublin 1993, kol. 407.

¹³⁵ PUB, Bd. I, Nr. 319-320.

¹³⁶ Pawlik, *Kapituła katedralna*, s. 60.

¹³⁷ Okoń, *Güstrow*, kol. 406-407.

¹³⁸ PUB, Bd. II, *Erste Abtheilung, 1254-1278*, bearb. R. Prümers, Stettin 1881, Nr. 710. Więcej o niej w: ks. G. Wejman, *750-lecie powstania Szczecińskiej Kapituły Kolegiackiej św. Piotra Apostoła (Mariackiej)*, „Roczniki Historii Kościoła”, 5 (2013) s. 19-48; tenże, *Szczecińska kapituła kolegiacka św. Piotra/Mariacka w gronie kapituł biskupstwa kamieńskiego*, w: *Dwa Jubileusze. 825-lecie konsekracji kościoła św. Jakuba Apostoła w Szczecinie. 750-lecie powołania Szczecińskiej Kapituły Kolegiackiej*, red. ks. A. Krzystek, ks. G. Wejman, Szczecin 2014, s. 143-170.

¹³⁹ PUB, Bd. II, Nr. 740. Powyższy akt nastąpił 8 lipca 1263 roku, z tym jednak że dokument został wystawiony 29 lipca tegoż roku.

¹⁴⁰ PUB, Bd. X, *1336-1340*, bearb. K. Conrad, Köln-Wien 1984, Nr. 5370.

¹⁴¹ PUB, Bd. II, Nr. 710.

¹⁴² Tamże, Nr. 1405. Dokument wymienia kościół w Szczecinie – NMP i św. Piotra wraz z kaplicą św. Mikołaja, a także poza Szczecinem, w miejscowościach: Warsow, Neundorf, Scholwin,

kolegiacie szczecińskiej. W XVI wieku na jej uposażenie składały się dochody w różnym wymiarze¹⁴³ z 71 wsi i 2 miast – Szczecina i Pyrzyc oraz dostęp do Zalewu Szczecińskiego w okolicach 2 wsi¹⁴⁴. Kapituła była w tym czasie w posiadaniu 37 kościołów i 1 kaplicy¹⁴⁵. Obecnie w budynku dawnej kapituły mieści się Liceum Ogólnokształcące im. Bolesława Krzywoustego.

Drugą kolegiatę z 12 kanoniami przy kościele Świętych Apostołów Piotra i Pawła w Myśliborzu ufundował margrabia brandenburski Albrecht przy udziale bp. Piotra Polaka (1296-1300) z Zakonu Kaznodziejskiego¹⁴⁶. Powstała ona 1 czerwca 1298 roku w Myśliborzu¹⁴⁷. Kapituła posiadała nadzór nad kościołami Nowej Marchii, m.in. nad Barlinkiem, Gorzowem Wlkp., Mieszkowicami, Dobiegniewem, Lipianami, Strzelcami Krajeńskimi, Warnicami, Moryniem, Trzcińskiem-Zdrojem i Myśliborzem. Kolegiatę myśliborską protestanci przejęli siłą w 1538 roku. Badacz tejże kapituły prof. Edward Rymar wymienia 13 znanych prepozytów, 17 dziekanów, 1 kantora, 6 kustoszów¹⁴⁸. Niestety, brak przekazów o scholastykach nadzorujących szkołę¹⁴⁹.

Szczecin w XIV wieku uzyskał również drugą kolegiatę. Biskup Jan, książę sasko-łużycki (1343-1370) wkrótce po 3 października 1346 roku erygował przy

Wussow, Frauendorf, Brunn, Kreckow, Wamlitz, Sparrenfelde, Hohenzahden, Neuenkirchen, Lادenthin, Tantow, Pölit, Polchow, Falkenwalde, Ueckermünde i Warp.

¹⁴³ Głównie z ziemi i renty z niej.

¹⁴⁴ H. Hoogeweg, *Die Stifter und Klöster der Provinz Pommern*, Bd. 2, Stettin 1925, s. 545-566. Były to miejscowości: Barnimslaw, Blindow, Böck (Boken), Boyadles, Bredow, Brietzig, Brunn, Kasekow, Keesow, Klebow, Kolbitzow, Krampe, Kratzwiek, Kreckow, Kunow a.d. Str., Daber, Falkenberg, Gartz a.d. Plöne, Gartz a. O., Geesow, Gellin, Glambeck, Grambow, Alt und Neu-Grape, Greifenhagen, Güstrow, Ladenthin, Lienken, Luckow, Mucgenvelde, Neuendorf, Neuenkirchen, Papenwasser, Pargow, Penkun, Petershagen, Pinnow, Pyritz, Plöwen, Pölit, Pomellen, Pommerensdorf, Rackitt, Reinkendorf Hohen, Reinkendorf Klein, Repenow, Retzin, Sabow, Schillersdorf, Schmellenthin, Schmölen, Schnöfeld, Schönnow, Schwantefitz (dostęp do Zalewu), Schwochow, Selchow Hohen, Sommersdorf, Sonnenberg, Sparrenfelde, Staffelde, Stepnitz (dostęp do Zalewu), Stolzenhagen, Storkow, Stöwen, Tantow, Vogelsang, Völschendorf, Wamlitz, Warsaw, Wollin, Wustermark, Zahden.

¹⁴⁵ Obok miejscowości wspomnianych w dokumentach z 1261 i 1286 roku doszły kolejne: Barnimslaw (Barnisław; gm. Kołbaskowo), Brietzig (Brzesko), Kasekow, Geesow, Alt-Grape (Stare Chrapowo), Greifenhagen (Gryfino), Güstow (Ustowo; gm. Kołbaskowo), Pargow (Pargowo; gm. Kołbaskowo), Pyritz (Pyrzyce), Reinkendorf Klein (Warzymice; gm. Kołbaskowo), Schillersdorf (Moczyły; gm. Kołbaskowo), Schmellenthin (Smolećcin; gm. Kołbaskowo). Zob. PUB, Bd. II, Nr. 1405; Hoogeweg, *Die Stifter und Klöster der Provinz Pommern*, Bd. 2, s. 545-566; R. Kostynowicz, *Kościoły archidiecezji szczecińsko-kamieńskiej*, t. I, Szczecin 2000, s. 363; t. II, Szczecin 2000, s. 36, 186, 193.

¹⁴⁶ PUB, Bd. III, *Zweite Abtheilung, 1296-1300*, bearb. R. Prümers, Stettin 1891, Nr. 1853.

¹⁴⁷ Tamże, Nr. 1853; E. Rymar, *Kolegiata w Myśliborzu i skład jej kapituły (XIII-XVI w.)*, „Nadwarciański Rocznik Historyczno-Archiwalny”, 13 (2006) s. 9-45; Rymar, *Biskupi – mnisi – reformatorzy*, s. 81. Myślibórz w latach 1298-1537 był głównym ośrodkiem administracyjnym (stolicą) Nowej Marchii.

¹⁴⁸ Rymar, *Kolegiata w Myśliborzu i skład jej kapituły (XIII-XVI w.)*, s. 23-32.

¹⁴⁹ Tamże, s. 32. Rymar podaje także 186 innych kanoników. Tamże, s. 32-42.

kościół zamkowy św. Ottona¹⁵⁰ kolegiatę z 12 kanoniami, ufundowaną przez księcia Barnima III (1297-1368). Poświęcenie kościoła kapitułnego miało zaś miejsce 3 października 1346 roku¹⁵¹. Należy tutaj dodać, że w 1491 roku książę Bogusław X ufundował przy tej kolegiacie kolegium. Znalazło w nim utrzymanie 24 chłopców. Pobierali oni prawdopodobnie naukę w szkole katedralnej albo miejskiej. Wychowankowie kolegium św. Ottona zobowiązani byli do uświetniania śpiewem nabożeństw odprawianych w kościele zamkowym¹⁵². Kapituła miała na uposażeniu cztery wsie: Karow, Repenow, Marsdorf i Groß-Brietzig, liczne łany ziemi oraz różne renty¹⁵³. W XVI wieku na jej uposażenie składały się dochody, najczęściej w postaci ziemi i renty z niej, z domów, ogrodów, z cła i mennicy z 51 wsi i miasta Szczecina¹⁵⁴.

Ostatnia kolegiata na terenie biskupstwa kamieńskiego powstała w 1456 roku w Gryfii (Greifswald). W tymże roku inicjatywa bp. Henninga Iwena (1446-1468) powołania w diecezji uniwersytetu została pomyślnie sfinalizowana, zatwierdzeniem go zarówno przez papieża Kaliksta III, jak i cesarza Fryderyka III. Tamtejszy kościół św. Mikołaja podniesiono do godności kolegiaty. Tenże papież zatwierdził również kapitułę 16 czerwca 1456 roku¹⁵⁵. Kapituła składała się z 20 prebend większych, w tym 5 prałackich. Należy zaznaczyć, iż prepozyt kolegium wykładowców, uposażonych w formie prebend kanonickich, składał na ręce dziekana kamieńskiego przysięgę na wierność biskupowi i „Kościołowi Kamieńskiemu”¹⁵⁶.

5. Urząd wikariusza generalnego i oficjała generalnego

Z czasem w strukturze diecezji pojawili się także dwaj nowi urzędnicy – wikariusz generalny w sprawach duchownych (*in spiritualibus*) i oficjał generalny. Najczęściej te urzędy były skupione w rękach jednej osoby. W diecezji kamieńskiej sprawa przedstawiała się inaczej. Prawdopodobnie od początku występowały one zawsze oddzielnie.

Urząd wikariusza generalnego w diecezji kamieńskiej pojawił się w 1299 roku. Sprawujący go posiadał również władzę delegowaną i pomagał biskupowi w zakresie administracji diecezją. Zastępował biskupów podczas ich nieobecności oraz

¹⁵⁰ Z. Krzymuska-Fafius, *Kościół pod wezwaniem św. Ottona na zamku w Szczecinie*, w: *Studia pomorskie*, t. II, red. M. Walicki, Wrocław 1957, s. 217-229.

¹⁵¹ Książę Barnim III po zatargach z mieszczanami zwyciężył w sporze w 1346 roku, budując na koszt miasta nowy dwór, zw. później Starym Domem, kaplicę z cmentarzem i otaczającym go murem. Podniesienie zamkowej kaplicy do rangi kolegiaty św. Ottona w 1347 roku najprawdopodobniej wiąże się z ukończeniem jej budowy. Ta trójnawowa budowla posiadała wymiary 37 m długości i 15 m szerokości. Gdy tymczasem dwór miał według przekazu ok. 30 m długości, przeszło 9 m szerokości i 8 m wysokości. Por. H. Dziurla, *Sztuka Szczecina w: Dzieje Szczecina*, t. 2, *Wiek X – 1805*, red. G. Labuda, Warszawa-Poznań 1985, s. 708-709.

¹⁵² B. Wachowiak, *Szczecin w okresie przewagi państwa feudalnego (1478-1713)*, w: *Dzieje Szczecina*, t. II, s. 263-267.

¹⁵³ Hoogeweg, *Die Stifter und Klöster der Provinz Pommern*, Bd. 2, s. 568-569.

¹⁵⁴ Tamże, s. 585-595.

¹⁵⁵ Hoogeweg, *Die Stifter und Klöster der Provinz Pommern*, Bd. 1, s. 592.

¹⁵⁶ APS, sygn. 161, Zbiór Leopera, *Matricula ecclesiae Cathedralis Caminensis (odpis F. Dregera)*, k. 293-294.

brał udział w sporach biskupów. Nosił tytuł *vicarii in spiritualibus et temporalibus generales* lub *administrator et vicarius*. Urząd ten obejmowali: członkowie kapituły (znanych 5), archidiaconi (znanych 4), biskupi pomocniczy (znanych 6) czy opat zakonny (znany 1). Posługiwali się własnymi pieczęciami. Pierwszym wikariuszem generalnym był Hildebrand, prepozyt kolegiaty Najświętszej Maryi Panny w Szczecinie. Sprawował ten urząd za czasów bp. Piotra (1296-1300)¹⁵⁷. Kolejnymi wikariuszami generalnymi byli (dane w oparciu o wystawiane dokumenty): w 1342 roku (9 grudnia) – Henryk de Apolda, biskup pomocniczy (tego dnia wystawił przywilej odpustowy dla augustianów w Chojnie, a 12 marca 1343 roku dla dominikanów w Prenzlau)¹⁵⁸; w 1385 roku (5 kwietnia) – Mikołaj Plate, biskup pomocniczy (tego dnia udzielił odpustu odwiedzającym relikwie w kościele augustianów w Stargardzie)¹⁵⁹; 1387 (5 lipca) – 1388 (1 listopada) – Borko VI z Łobza, archidiakon ze Stolpe nad Piana¹⁶⁰; 1389 (17 kwietnia), 1395 (6 maja), 1397 (6 czerwca) i 1406-1408 – Jan, biskup pomocniczy (17 kwietnia 1389 roku udzielił odpustu odwiedzającym kaplicę NMP w kolegiacie kołobrzeskiej¹⁶¹; 6 maja 1397 roku udzielił odpustu kościołowi parafialnemu w Güstrow¹⁶²; 6 czerwca 1397 roku udzielił przywileju kościołowi w Malchin¹⁶³; w latach 1406-1408 wystawił dokumenty w Koszalinie, Chojnie i Karlinie¹⁶⁴); 1389 (23 kwietnia) – Filip von Helpte, prepozyt kapituły kamieńskiej¹⁶⁵ (w tym dniu ordynariusz Jan Brunonis prosił radę miejską Kołobrzegu o jego ochronę)¹⁶⁶; 1396 (16 kwietnia i 6 lipca) i 1397 – Michał Blide, kanonik kamieński, wikariusz generalny za rządów bp. Jana, księcia opolskiego¹⁶⁷; 1409 – Henryk Polborn, dziekan kapituły kamieńskiej, wikariusz generalny za rządów bp. Mikołaja Bocka¹⁶⁸; 1412 i 1414 – Konrad Bonow, archidiakon Trzebudzie (Tribsees; w 1414 roku rządcą diecezji Magnus, [1410-1424] udał się na sobór w Konstancji)¹⁶⁹; 1415-1416 – Jan Berlinghoff, archidiakon gorzowski¹⁷⁰; 1416 i 1429 – Andrzej, opat z Kołbacza¹⁷¹;

¹⁵⁷ PUB, Bd. II, Nr. 1323; PUB, Bd. III, Nr. 1453; PUB, Bd. IV, Nr. 2092.

¹⁵⁸ PUB, Bd. VIII, Nr. 5252-5253.

¹⁵⁹ Rymar, *Biskupi – mnisi – reformatorzy*, s. 38.

¹⁶⁰ Tamże, s. 41-42.

¹⁶¹ Tamże, s. 42-43.

¹⁶² Tamże, s. 44

¹⁶³ Tamże.

¹⁶⁴ Tamże, s. 45.

¹⁶⁵ Tamże, s. 42.

¹⁶⁶ Tamże.

¹⁶⁷ Tamże, s. 46; Wejman, *Organizacja kościelna Kamienia Pomorskiego*, s. 240.

¹⁶⁸ M. Wehrmann, *Vatikanische Nachrichten zur Geschichte der Camminer Bischöfe im 14 Jahrhundert*, „Bltische Studien NF”, 8 (1904) s. 138.

¹⁶⁹ Wejman, *Organizacja kościelna Kamienia Pomorskiego*, s. 240; Rymar, *Biskupi – mnisi – reformatorzy*, s. 47.

¹⁷⁰ H. Heyden, *Von den bischöflichen Beamten in Pommern*, „Blätter für Kirchengeschichte Pommerns”, Hg. 19 (1939) s. 31.

¹⁷¹ Tamże, s. 38; Rymar (*Biskupi – mnisi – reformatorzy*, s. 49) podaje, że Zygfryd był wikariuszem generalnym również 9 kwietnia 1424 roku. W tym czasie, od końca 1423 do początków

1419 i 1423 – Zygfryd von Bock, archidiakon pyrzycki¹⁷²; 1423 – Jan Bramstede, późniejszy dziekan kamieńskiej kapituły¹⁷³; 1440 – Henryk z Woggersin, biskup pomocniczy (w tym roku poświęcił ołtarz kościelny w Baszewicach k. Gryfic)¹⁷⁴; 1447 (31 maja) – Jan, bp Konstancji, biskup pomocniczy (tego dnia udzielił odpustu odwiedzającym kaplicę św. Gertrudy w Prenzlau)¹⁷⁵; 1448 (11 grudnia) – Wichmann, późniejszy biskup Beer Szeby, biskup pomocniczy (tego dnia był obecny jako wikariusz generalny w Szczecinie)¹⁷⁶.

Urząd oficjała generalnego został wprowadzony w diecezji kamieńskiej w połowie XIV wieku. Prawdopodobnie stało się to za rządów bp. Henryka von Wachholz (1301-1317). Na dokumencie biskupim wystawionym 16 czerwca 1305 roku wśród świadków widnieje: *Woldericus plebanus in Levin, noster officialis*¹⁷⁷.

Prawdopodobnie pierwotnie był tylko jeden oficjał generalny dla całej diecezji¹⁷⁸. W latach 1333-1338 pojawia się stały oficjałat generalny w Szczecinie, w 1348 roku w Gryfii, a po 1367 roku w Kołobrzegu. Jednak ze statutow kapituły kamieńskiej z ok. 1380 roku dowiadujemy się, że biskup mianował pięciu oficjałów, a mianowicie w Karlinie, Kamieniu na miejscu kościoła katedralnego, Choszczynie dla Nowej Marchii, Gryfii dla Przedpomorza i Szczecinie dla reszty diecezji¹⁷⁹. Był on delegowanym sędzią biskupim.

Oficjałatom generalnym zostały poddane archidiakonaty. Działały one w imieniu biskupa kamieńskiego (*officiales domini episcopi Caminensi*) lub kurii kamieńskiej (*officiales curie Caminensis*), lub panującego (biskupa) (*officiales principalis*). Oficjałowie generalni wydawali wyroki w sprawach sądowych, rozstrzygali w sprawach dyscyplinarnych i małżeńskich. Do swojej pomocy mieli asesorów, notariuszy i służbę sądowniczą¹⁸⁰. Pod koniec średniowiecza znane są oficjałaty w Szczecinie, Kamieniu, Gryfii, Kołobrzegu, Koszalinie, Dyminie, Pyrzycach, Myśliborzu, Stargardzie i Słupsku¹⁸¹. Obok generalnych oficjałów występowali

1425 roku, jako kanclerz Eryka pomorskiego, króla państw skandynawskich, był wraz z nim w podróży do Ziemi Świętej. Stąd też diecezją w zastępstwie musiał rządzić inny wikariusz generalny.

¹⁷² Rymar, *Biskupi – mnisi – reformatorzy*, s. 48, Wejman, *Organizacja kościelna Kamienia Pomorskiego*, s. 240.

¹⁷³ Wejman, *Organizacja kościelna Kamienia Pomorskiego*, s. 235.

¹⁷⁴ Wehrmann, *Kamminer Weihbischöfe*, s. 99.

¹⁷⁵ Bütow, *Zu den Kamminer Weihbischöfen*, s. 118-119.

¹⁷⁶ Rymar, *Biskup – mnisi – reformatorzy*, s. 51.

¹⁷⁷ W. Hübner, *Wolderich, Pfarrer von Lewin, der erste Bischofsoffizial in der Diözese Cammin*, „Monatsblätter”, 47 (1933) Hg. 7, s. 105-110.

¹⁷⁸ W dokumencie bp. Henryka von Wacholtz z dnia 16 czerwca 1305 roku wśród świadków wymieniony jest jako *noster officialis* Wolderich, proboszcz w Lewinie. Por. Hübner, *Wolderich, Pfarrer von Lewin*, s. 106.

¹⁷⁹ Klempin, *Diplomatische*, s. 363-364. Z końcem XV wieku liczba biskupich oficjałów kształtowała się według liczby archidiakonów i liczby proboszczów wyposażonych w prawa archidiakońskie. Również archidiakonowie nie wykonywali samodzielnie władzy sądowniczej, mieli zastępców, zw. także oficjałami.

¹⁸⁰ J. Allendorff, *Die Archidiakonate des Bistums Cammin. Ein Beitrag zur Kirchengeschichte*, Berlin 1927, s. 40.

¹⁸¹ Tamże, s. 38.

nieraz duchowni z tymi prawami, np. w 1369 roku Johannes von Grimm jako oficjał prepozytury kamieńskiej¹⁸² czy w 1501 roku archidiakon choszczeński David Cuckuck jako oficjał archidiakonu stargardzkiego¹⁸³. Na urząd oficjała biskup powoływał członków kapituły katedralnej. Jego obowiązkiem było prowadzenie swojej kancelarii.

6. Urząd archidiakona

W celu usprawnienia zarządu diecezję podzielono rozległe biskupstwa na okręgi archidiakonalne i postawiono na ich czele archidiakonów nowego typu, terytorium i władza jednego dotąd archidiakona została ścieśniona do jego okręgu¹⁸⁴. Zwyczaj ten przyjął się w diecezjach niemieckich w X-XI wieku, a w XII wieku dotarł do Polski.

W diecezji kamieńskiej do początku XIV wieku jednostką terytorialną była w głównej mierze prepozytura¹⁸⁵ o podobnym zakresie władzy jak w przypadku archidiakona okręgowego. Jej rozwój przypada zwłaszcza na drugą połowę XIII wieku¹⁸⁶. W diecezji istniały prepozytury: Kamień (1176)¹⁸⁷, Kołobrzeg (1176), Eldena (1209), Dymin (1215), Gryfia (lata 20. XIII wieku), Ostrów (1235), Pozdawilk (1239), Szczecin (1248-1269 siedziba w Łukowie; od 1269 roku Szczecin już jako archidiakoniat szczeciński), Jagów (1258), Uznam (1288), Myślibórz (1297), Strzelce Krajeńskie (1297), Gorzów Wielkopolski (1297). Uprawnienia archidiakońskie

¹⁸² Tamże, s. 39.

¹⁸³ Tamże.

¹⁸⁴ T. Silnicki, *Organizacja archidiakonu w Polsce*, Lwów 1927, s. 43-89.

¹⁸⁵ Prepozyci na Pomorzu Zachodnim mogli więc nie tylko wizytować kościoły, osoby, miejsca i rzeczy, ale sprawować także opiekę nad klerem parafialnym w sprawach dyscyplinarnych i nad majątkiem kościelnym. Nadto mogli egzaminować niższy kler przed święczeniami, czuwać nad przepisami dotyczącymi duszpasterstwa i liturgii. Prepozyci zachodniopomorscy mogli również instytuować i deponować beneficjentów kościelnych, wyrażać zgodę na tworzenie, znoszenie i zmianę beneficjów, a nawet rozgraniczać parafie. Wreszcie posiadali dużą władzę sądowniczą, łącznie z nakładaniem ekskomuniki, suspensy i interdyktu. Należy także wspomnieć, że do kompetencji prepozytów terytorialnych w biskupstwie kamieńskim należało zwoływanie synodów i przewodniczenie im. Zob. następujące dokumenty: PUB, Bd. I, Nr. 43, 264, 289, 320, 413, 495; PUB, Bd. II, Nr. 706, 1233, 1405; PUB, Bd. III, Nr. 1468, 1587, 1840, 1860, 1882, 1913; PUB, Bd. IV, Nr. 2025.

¹⁸⁶ M. Okoń, *Podziały terytorialne diecezji kamieńskiej do początku XIV w.*, „Summarium”, 10 (1981) s. 311-312; B. Kumor, *Archidiakoniat*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 1, red. F. Gryglewicz, R. Łukaszyk, Z. Sułowski, Lublin 1973, kol. 869-873.

¹⁸⁷ Prepozyt w Kamieniu pojawił się bardzo wcześnie, mianowicie w 1176 roku. Nie wiemy jednak, czy był on tylko przełożonym kapituły katedralnej czy też pełnił dodatkowo obowiązki prepozyta terytorialnego. W świetle późniejszego źródła, pochodzącego dopiero z 1291 roku, nie ulega wątpliwości, że prepozyt kamieński posiadał zakres władzy odpowiadający władzy archidiakona okręgowego. Posiadłości kapituły kamieńskiej podległe władzy prepozyta były rozrzucone na szerokim terytorium i znajdowały się w okolicach Kamienia, Wolina, Trzebiatowa, Gryfia, Nowogardu, Maszewa, Dobrej, Stargardu, Pyrzyc i Sławna. Por. PUB, Bd. I, Nr. 69-70, *Sifridus prepositus ceterique canonici Caminensis*. Heyden, *Kirchengeschichte Pommerns*, t. 1, s. 93.

posiadały klasztory w Słupi (1153), Grobi (1155), Dargunie (1229-1232). Archidiakonat był w Pyrzycach (1297)¹⁸⁸.

Ten stan utrzymywał się do początku XIV wieku, kiedy to bp Henryk von Wachholtz dokonał nowej reformy w tym zakresie¹⁸⁹. W wydanym 8 kwietnia 1303 roku zarządzeniu ustanowił pięć archidiakonatów, których zwierzchnicy mieli rekrutować się spośród członków kapituły kamieńskiej i nosić tytuł *archidiaconi in ecclesia Caminensi*¹⁹⁰. Były to archidiakonaty w Kamieniu Pomorskim, Dyminie, Uznamiu, Szczecinie i Stargardzie. Zwierzchnicy pozostałych, podobnych jednostek kościelnych mogli tytułować się jedynie *archidiaconi inferiores* lub *archipresbiteri*. Różnica między tymi ostatnimi a archidiakonami w Kościele kamieńskim polegała więc na ich stosunku do kapituły katedralnej.

Nadto dokument z 8 kwietnia 1303 roku informował również o obsadzaniu archidiakonatów. Wszystkie archidiakonaty w *ecclesia Caminensi* biskup obsadzał kanonikami swej kapituły, jedynie *prepositura maior* była obsadzana przez kapitułę. Przy instalacji archidiaconi otrzymywali pierścień i wyszywaną złotem kapę¹⁹¹. Stolica Apostolska rezerwowała sobie również prawo do obsadzania archidiakonów w diecezji kamieńskiej¹⁹², jednak co do Kamienia nie ma żadnych wiadomości. Tylko król Ludwik Węgierski (1326-1382) starał się, aby jego nadworny kapelan Konrad von Scupellenberch otrzymał godność archidiakona kamieńskiego¹⁹³.

Archidiakonat w Kamieniu nazywał się *prepositura maior* i rozciągał się od Bałtyku na północy, aż po Inę na południu oraz od Świny na zachodzie, aż do granicy prepozytury kołobrzeskiej¹⁹⁴. W 1304 roku przybył następny archidiakonat w Słupi (Stolpe). W tym roku opat Słupi przekazał swe archidiakonalne uprawnienia archidiakonowi w Anklam, z tym jednak że ten archidiakonat nosił dalej

¹⁸⁸ Por. Okoń, *Podziały terytorialne*, s. 311-326.

¹⁸⁹ Rozwijający się do tej pory system archidiański cechował się brakiem elastyczności administracji i centralizacji władzy. Archidiaconi, mający stanowić organ pomocniczy władzy biskupiej, byli niekiedy od biskupa niezależni wskutek ich powiązań z instytucjami pozostającymi w luźnym tylko związku z biskupem. Posiadający uprawnienia archidiańskie opaci byli wybierani przez konwent; w przypadku kolegiat wyboru dokonywała kapituła, a niekiedy czynnikiem decydującym o obsadzie stanowiska był książę (Dymin, Pozdawilk). Również okręgi archidiańskie nie zawsze miały wyraźnie zarysowany zasięg. Por. H. Heyden, *Die Archidiakonate im Bistum Kammin und ihre Sprengel*, „Wichman Jahrbuch”, 15/16 (1961/1962) s. 25-63; W. Hübner, *Bemerkungen zu den Archidiakonaten des Bistums Kammin*, „Blätter für Kirchengeschichte Pommerns”, 10 (1931) s. 38-56; E. Wiśniowski, *Budowa organizacji kościelnej na Pomorzu Zachodnim w wiekach średnich*, „Novum”, (1974) nr 7-8, s. 89-90.

¹⁹⁰ PUB, Bd. IV, Nr. 2089; APS, sygn. 62, Zbiór Wehrmanna, M. Wehrmann, *Archidiakonat des Bistums Kammin (Material-Sammlung)*.

¹⁹¹ Allendorff (*Die Archidiakonate*, s. 23) twierdzi, że może tu chodzić o mitrę, gdyż archidiaconi jako infulowani pralaci zakładali ją na uroczyste nabożeństwa.

¹⁹² Tamże, s. 28.

¹⁹³ Tamże, s. 29.

¹⁹⁴ 8 kwietnia 1303 roku wskutek reorganizacji archidiakonatów w biskupstwie kamieńskim określono, że archidiakon w Kołobrzegu był członkiem miejscowej kapituły kolegiackiej. L. Bończak-Bystrzycki, *Dzieje Kościoła katolickiego na Pomorzu Zachodnim w granicach diecezji koszalińsko-kołobrzeskiej (X-XX/XXI wiek)*, Koszalin 2012, s. 61.

nazwę *archidiaconatus Stolpensis*. Trochę później został utworzony archidiaconat w Pyrzycach; wymieniony w 1321 roku¹⁹⁵, do archidiaconatów wielkich wszedł w 1363 roku¹⁹⁶. Także archidiaconat w Pozdawilku wszedł do grona archidiaconatów *in ecclesia Caminensi*¹⁹⁷. W międzyczasie zaś utracił związek z kapitułą w Kamieniu archidiaconat szczeciński, który w 1337 roku wrócił pod zwierzchnictwo prepozyta kapituły Najświętszej Maryi Panny w Szczecinie¹⁹⁸. Archidiaconat stargardzki w 1492 roku związano z tezurarią kamieńską¹⁹⁹, a na przełomie XV i XVI wieku archidiaconat choszczeński, chociaż leżał na terenach Nowej Marchii, wszedł w skład archidiaconatów wielkich²⁰⁰. Archidiacon choszczeński w 1501 roku był równocześnie oficjałem w archidiaconacie stargardzkim²⁰¹.

Należy również wspomnieć o archidiaconatach w Nowej Marchii²⁰², zw. archiprezbiteratami mniejszymi (potocznie podarchidiaconatami), a mianowicie w Golenicach, Myśliborzu, Gorzowie, Strzelcach Krajeńskich i Czelinie. Archidiaconi nie mogli się jednak posługiwać tytułem *in ecclesia Caminensi*. Archiprezbiteraty w Golenicach i Myśliborzu zostały złączone w jeden archiprezbiterat myśliborski (1313)²⁰³ i związane 18 czerwca 1344 roku z vicedominatem kamieńskim, z którym złączono również 24 maja 1440 roku archiprezbiteraty w Gorzowie i Czelinie. Archiprezbiterat w Strzelcach Krajeńskich 1440 roku połączono z archidiaconatem w Pyrzycach²⁰⁴. Biskup Zygfryd II von Bock w 1444 roku wrócił archiprezbiteratom: gorzowskiemu, czelińskiemu i strzeleckiemu dawną godność²⁰⁵.

Nie wiadomo, jak wyglądało urzędowanie archidiacona kamieńskiego. Z pewnością przy wizytacjach posługiwał się notariuszem, który spisywał wizytacyjny protokół i przekazywał go najprawdopodobniej do kancelarii biskupiej. Trudno przyjąć, by archidiacon-prepozyt kapituły kamieńskiej miał własną kancelarię.

¹⁹⁵ 24 II 1303 roku bp Heinrich Wachholtz udzielił vicedominusowi kamieńskiemu władzę archidiacona nad dystryktem obejmującym miasta i ziemie: Pyrzyce, Lipiany, Banie, Gryfino i Widuchowa. Pawlik, *Kapituła katedralna*, s. 57.

¹⁹⁶ Tamże, s. 94. Biskup Heinrich von Wachholz w wyniku reform struktur kościelnych w biskupstwie rozszerzył uprawnienia kapituły i dał jej władzę wraz z biskupem obsadzania (*collatio*) archidiaconatów wielkich (*maiores*).

¹⁹⁷ Mogło to nastąpić już za rządów bp. Heinricha (1301-1317). Okoń, *Podziały terytorialne*, s. 318-319.

¹⁹⁸ Por. H. Heyden, *Kirchengeschichte Pommerns*, t. 1, Stettin 1937, s. 120-122; Allendorff, *Die Archidiaconate*, s. 20-23; Heyden, *Von den bischöflichen*, s. 24-33.

¹⁹⁹ Tamże.

²⁰⁰ Pawlik, *Kapituła katedralna*, s. 94; chociaż mogło to mieć już miejsce w XIV wieku – tamże, s. 62.

²⁰¹ Bończa-Bystrzycki, *Studia i materiały*, s. 18.

²⁰² W XIII wieku na ziemiach północnych diecezji poznańskiej utworzono prepozyturę santocką z Wałczem, Czaplinkiem i Kaliszem Pomorskim. Od 1296 roku wskutek zdobycia tych ziem przez Nową Marchię teren ten wszedł pod jurysdykcję diecezji kamieńskiej i uprawnienia prepozyta santockiego (od 1298 roku) przejął prepozyt kolegiaty w Myśliborzu. Bończa-Bystrzycki, *Dzieje Kościoła katolickiego*, s. 61.

²⁰³ Tenże, *Studia i materiały*, s. 18.

²⁰⁴ Tamże.

²⁰⁵ Allendorff, *Die Archidiaconate*, s. 23.

W sprawach sądowych pomagał mu mianowany przez niego oficjał – *officiales prepositurae Caminensis*²⁰⁶. Archidiakon miał więc swojego oficjała. Początkowo archidiakoni wizytowali także klasztory. Jednak już w 1298 roku biskup kamieński Piotr cofnął im to uprawnienie.

7. Synody

Ważniejsze sprawy dotyczące życia diecezji załatwiano zwykle na synodach diecezjalnych. Zwyczaj odbywania synodów datuje się na Wschodzie od drugiego, na Zachodzie od trzeciego stulecia. W wiekach średnich Sobór Laterański IV (1215), osobnym dekretem, nakazał odbywać corocznie synody. Jednakże zwłaszcza u schyłku średniowiecza prawa tego już nie przestrzegano i synody odbywały się rzadko. Przyczyny tego należy szukać niewątpliwie w dobrze rozbudowanym aparacie administracyjnym diecezji. Mając do pomocy duży sztab urzędników, biskupi łatwo mogli opanować całokształt spraw oraz dotrzeć za ich pośrednictwem do poszczególnych parafii, ich duchowieństwa i wiernych. W polskiej prowincji musiały być duże zaniedbania w praktyce odbywania synodów diecezjalnych, skoro w 1406 roku na synodzie prowincjalnym nakazano ich odbywanie co roku pod karą pieniężną²⁰⁷. Dopiero Sobór w Konstancji (1414-1418), a potem Sobór Laterański V (1512-1517) pozwolił odprawiać synody co trzy lata.

Celem odbywania synodów było czuwanie nad czystością wiary, dyscypliną kościelną, obwieszczanie duchowieństwu zarządzeń Stolicy Apostolskiej, uchwał synodów prowincjalnych oraz własnych zarządzeń i instrukcji biskupa diecezjalnego, a także wskazywanie zmian rubrycystycznych w kalendarzu na rok bieżący lub ewentualnie na lata następne. W synodzie uczestniczyła kapituła katedralna, opaci z terenu diecezji, kler miasta biskupiego i przedstawiciele duchowieństwa diecezjalnego. O składzie osobowym uczestników synodu decydował biskup. On też był zawsze jedynym i wyłącznym jego prawodawcą, wszyscy inni mieli tylko głos doradczy. Od połowy XVI wieku stało się regułą, że na każdym synodzie biskup wydawał statuty, wchodzące następnie w skład zbioru prawa diecezjalnego. Natomiast jeszcze z końcem średniowiecza niejeden synod nie pozostawił po sobie żadnych ustaw i dlatego minął bez śladu.

Podobnie jak sąsiednie diecezje – poznańska²⁰⁸ i lubuska²⁰⁹ – Kamień posiada z tego okresu znikome przekazy źródłowe o swoich diecezjalnych synodach. Z dokumentów wynika, że biskupi kamieńscy byli na 3 synodach poza swoją

²⁰⁶ Wykaz oficjałów archidiakonu kamieńskiego: Johann 1328, Konrad von Lehten 1335, Bernardus Grunich 1344, Johann von Wien 1349, Mag. Heinrich von Dober 1350, Herman Scherf 1363, Johann von Grimme 1367-1379, Johann Melen 1399, Johann Tyle 1409, Georgius Mesverter 1432, Georg Becker – oficjał kamieńskiego prepozyta w okręgu Świdwin, Resko, Łobez i Strzemięle (Stramehl) 1442, Hermann Iasler 1492 – 12 sierpnia, Baltasar Rubake 1492 – 20 listopada, Jakob Block 1508.

²⁰⁷ A. Weiss, *Organizacja diecezji lubuskiej w średniowieczu*, Lublin 1977, s. 130.

²⁰⁸ J. Nowacki, *Dzieje archidiecezji poznańskiej*, t. 2, Poznań 1964, s. 246.

²⁰⁹ Weiss, *Organizacja diecezji lubuskiej*, s. 130-131.

diecezją²¹⁰ oraz odprawili 9 synodów we własnej diecezji²¹¹, w tym 2 w Kamieniu Pomorskim²¹².

Pierwszy nam znany synod w Kamieniu odbył się w 1344 roku, za rządów bp. Jana I, księcia sasko-lauenburskiego. Wiemy tylko, że statuty tego synodu dały podstawę do opracowania statutów kapituły kamieńskiej ok. 1380 roku²¹³. Zostały one wydane przez R. Klempina pod sztucznym tytułem *Statuta capituli et episcopus Caminensis*. Kolejny synod miał miejsce w Uznamiu, nie znamy jednak jego daty (dowiadujemy się o nim z dokumentu z 10 października 1396 roku). Trzeci odbył się w 1440 roku, za czasów bp. Zygryda II von Bock, niestety brak wiadomości o jego miejscu. Czwarty został zorganizowany w Szczecinie w 1448 roku, za czasów bp. Henninga Iwena. Kolejny odbył się 22 lipca 1454 roku, także za rządów bp. Iwena. Możliwe, że był on przedłużeniem synodu w Golczewie z marca tegoż roku. We wstępie do statutów synodu podano, że jego obrady odbyły się w katedrze kamieńskiej²¹⁴. Statuty te zawierają 28 kanonów. W głównej mierze dotyczą one życia duchownych, m.in. zobowiązują ich do życia godnego ich stanu, noszenia stroju duchownego, rezydencji i składania testamentów u notariusza. Nakazują wprost uczestniczenie w uroczystościach kościelnych przypadających na dzień św. Anny, św. Faustyna, św. Jana Chrzciciela i Zwiastowanie Najświętszej Maryi Panny. W dalszej części odwołują się do statutów wcześniejszych synodów²¹⁵.

Kolejny synod miał miejsce w Szczecinie w 1480 roku, za rządów bp. Marina de Fregeno, potem w Stargardzie w 1492 roku, za rządów bp. Benedykta von Wallenstein i w Szczecinie w 1500 roku, za czasów bp. Martina Karitha. Uchwalone na nich statuty dotyczyły kwestii związanych z szeroko rozumianym życiem kościelnym i religijnym: moralności i obyczajowości kleru diecezjalnego, jego zadań we wspólnotach parafialnych, działalności duszpasterskiej, udzielania sakramentów, sprawowania liturgii, spraw majątkowych, a także powinności wiernych²¹⁶.

²¹⁰ Biskupów kamieńskich spotykamy na synodach: w 1180 roku w Łęczycy bp. Konrada (PUB, Bd. I, Nr. 83); 26 września 1225 roku w Magdeburgu bp. Konrada II (PUB, Bd. I, Nr. 231 – synodowi temu przewodniczył legat papieski kard. Konrad von Porto); w grudniu 1266 roku w Magdeburgu bp. Hermana von Gleichen (PUB, Bd. II, Nr. 824 – tutaj przewodniczył legat papieski kard. Gwido). Statuty tego ostatniego synodu, dotyczące m.in. urzędów duchownych, symonii czy też dóbr kościelnych, miały obowiązywać nie tylko w metropolii magdeburskiej, ale także w diecezji kamieńskiej. Należy nadmienić, że biskup kamieński uczestniczył w tym synodzie jako biskup niezależny.

²¹¹ APS, sygn. 101, Zbiory Wehrmanna, M. Wehrmann, *Synoden und innere Verhältnisse des Kamminer Domkapitels (Material-Sammlung)*.

²¹² *Synod prowincjonalny w Kamieniu*, oprac. B. Ulanowski, Kraków 1915, s. 5-39; I. Szubera, *Synody prowincjonalne arcybiskupów gnieźnieńskich ze zbioru Jana Wężyka z r. 1761*, Warszawa 1981, s. 38-40, wspominają o synodzie prowincjalnym w Kamieniu, ale chodzi tutaj o Kamień pod Kaliszem.

²¹³ M. Wehrmann, *Von Synoden und Synodalstatuten der Camminer Diocese*, „Blätter für Kirchengeschichte Pommerns”, 9 (1932) s. 7.

²¹⁴ Z pewnością obrady pierwszego synodu też odbyły się w kamieńskiej katedrze.

²¹⁵ APS, sygn. 57, Zbiór Wehrmanna, M. Wehrmann, *Synoden und innere Verhältnisse des Kamminer Domkapitels (Material-Sammlung)*.

²¹⁶ Tamże.

22 maja 1525 roku bp Erazm von Manteuffel wydał pismo skierowane do całego kleru diecezji kamieńskiej, w którym wzywał do synodu na dzień 20 sierpnia tegoż roku w Stargardzie²¹⁷. Miał się on zająć problemem szerzenia się w diecezji luteranizmu. Skąpe wiadomości pozwalają przypuszczać, że do tego synodu nie doszło. Biskup Manteuffel miał też zamiar zwołać synod do Szczecina w 1538 roku, który się niestety nie odbył²¹⁸.

8. Instytucje naukowe

Kościół nieustannie potrzebował ludzi wykształconych, którzy ustawicznie zasililiby szeregi duchowieństwa. Stąd zrodził się trwający przez wieki mecenat Kościoła nad wszelkim nauczaniem. Szkoły prowadzone przez instytucje kościelne dzieli się zwyczajowo na trzy kategorie: katedralne, klasztorne oraz parafialne²¹⁹.

Szkoły katedralne, jak z samej nazwy wynika, istniały tylko tam, gdzie były katedry biskupie. Tam bowiem rezydowała zawsze kapituła, a w niej duchowni sprawujący urzędy scholastyka i magistra, które związane były z nauczaniem. Na Pomorzu Zachodnim taka szkoła była w Kamieniu Pomorskim. Powstała ona najprawdopodobniej w 1233 roku²²⁰, wtenczas poświadczony jest źródłowo pierwszy scholastyk. Z 1365 roku pochodzi pierwsza informacja źródłowa o rektorze szkoły (*rector scholarum*), którym był Nikolaus Wudarge, ksiądz diecezji kamieńskiej i magister²²¹. Nauka w szkole trwała 6 lat. Rok zaczynał się w dzień św. Grzegorza (12 marca) i trwał 12 miesięcy. Należy również wspomnieć i o tym, że przeważnie przy wszystkich kolegiatach istniały szkoły, zw. kolegiackimi²²².

W 1456 roku z inicjatywy pomorskiego księcia Warcisława IX (1400-1457) i bp. Henninga Iwena (1446-1468)²²³ oraz przy dużym zaangażowaniu burmistrza Gryfii (Greifswald) Henryka Rubenowa został powołany w diecezji kamieńskiej

²¹⁷ Uczynił to wraz z kapitułą. Pawlik, *Kapituła katedralna*, s. 95. Do uczestnictwa w jego obradach, pod groźbą nałożenia ekskomuniki, zostali wezwani prałaci i kanonicy wszystkich kapituł kolegiackich, archidiaconi, oficjałowie generalni i przedstawiciele kleru parafialnego. Chociaż Bończa-Bystrzycki (*Dzieje Kościoła katolickiego*, s. 63) stwierdza, że ostatni synod odbył się w 1526 roku.

²¹⁸ Pawlik, *Kapituła katedralna*, s. 95.

²¹⁹ Nowacki, *Dzieje archidiecezji poznańskiej*, s. 673.

²²⁰ Data ta wiąże się z erygowaniem prebendy scholastyka. Por. CPD, Bd. 1, Nr. 200. W początkach IX wieku papież Eugeniusz II (824-827) żądał, aby przy wszystkich biskupstwach były ośrodki nauczania. W X i XI wieku sieć szkół biskupich pokrywała już całą Europę. Jednakże miejscowy biskup, zwierzchnik szkół, przekazywał swoje uprawnienia w tej dziedzinie jednemu ze swoich urzędników, zw. od XII wieku scholastykiem (*scolasticus*). Obowiązek utrzymania przy każdym kościele biskupim magistra lub doktora teologii-scholastyka nakazał Sobór Laterański III z roku 1179 w kanonie 18. Postanowienia te przypomniał ponownie w 1215 roku papież Innocenty III na Soborze Laterańskim IV.

²²¹ Pawlik, *Kapituła katedralna*, s. 125.

²²² Wskazuje na to przykład kolegiat śląskich i pomorskich. Por. W. Karasiewicz, E. Piszcz, *Oświata kościelna w Polsce*, w: *Historia Kościoła w Polsce*, t. 1, cz. 1, red. B. Kumor, Z. Obertyński, Poznań 1974, s. 249.

²²³ Biskup Henning pochodził ze Słupska. Elekcja ze strony kamieńskiej kapituły katedralnej nastąpiła prawdopodobnie 21 lipca 1446 roku. Zmarł 3 sierpnia 1468 roku na zamku biskupim

uniwersytet, z siedzibą w Gryfii, nad którym patronat przejęło miasto. Zatwierdził go zarówno papież Kalikst III (1455-1458), jak i cesarz Fryderyk III (1440-1493)²²⁴. Bulla papieska z datą dzienną 29 maja 1456 roku²²⁵ została uroczystie ogłoszona przez bp. Iwena 29 września tegoż roku w Karlinie²²⁶.

Inauguracja pierwszego w dziejach uczelni roku akademickiego miała miejsce 17 października 1456 roku²²⁷. Był na niej obecny biskup ordynariusz Henning Iwen i biskup pomocniczy Albert Katschen, wcześniej dominikanin z Gryfii²²⁸. To on na polecenie bp. Iwena 12 czerwca 1457 roku uroczystie poświęcił kapitułę, a kościół św. Mikołaja podniósł do godności kolegiaty²²⁹. W tym też dniu uzyskał stopień doktora tegoż uniwersytetu.

Na pierwszy rok immatrykułowało się 242 studentów. Uniwersytet stał się kuźnią nauki pomorskiej. Pomorzanie, którzy do tej pory studiowali w Bolonii i Pradze (XIV wiek), Heidelbergu, Erfurcie i Lipsku (XV wiek), a przede wszystkim w Rostocku, mogli teraz „u siebie” zdobywać wyższe wykształcenie. Studiowali tutaj dwaj ostatni biskupi kamieńscy – Marcin I Karith (1498-1521) i Erazm von Manteuffel (1521-1544). Stąd też wyszło wielu uczonych, m.in. znany profesor Eilhard Lubinus, twórca mapy Pomorza Zachodniego²³⁰. Kanonikami byli pro-

w Karlinie, pochowany zaś został w Koszalinie. Rymar, *Biskupi – mnisi – reformatorzy*, s. 49-51; Prokop, *Biskupi zachodniopomorscy*, s. 158-162.

²²⁴ Przywilej wydany przez cesarza Fryderyka III Habsburga dla uniwersytetu zrównywał Gryfię w prawach z innymi uniwersytetami w Rzeszy. Z. Boras, *Uniwersytet w Gryfii (Greifswaldzie) i jego znaczenie dla Pomorza Zachodniego*, w: *Trzebiatów – spotkania pomorskie – 2006 r.*, red. J. Kochanowska, Szczecin 2007, s. 23.

²²⁵ Archiwum Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Szczecińskiego, *Odpis Bulli papieża Kaliksta III, Rzym 29 maja 1456 r.* Uniwersytet posiadał cztery wydziały: teologii, prawa, medycyny i sztuk wyzwolonych. W przywileju papieskim dla Gryfii zabezpieczono nowy uniwersytet na przyszłość przed konkurencją, określając zasięg tej uczelni na 100 mil od miasta.

²²⁶ Prokop, *Biskupi zachodniopomorscy*, s. 160.

²²⁷ Rozpoczęła się ona od mszy św. w kościele św. Mikołaja, której przewodniczył bp Henning Iwen. W koncelebrze był także bp Albert Katschen, rodowity gryfijczyk. Podczas mszy św. przy wielkim ołtarzu książę Warcisław przekazał na ręce Henryka Rubenowa, burmistrza, pierwszego rektora i wicekanclerza, dwa wielkie berła ze srebra ze złotymi koronami, będącymi symbolem władzy nad uczelnią. Wykład inauguracyjny wygłosił franciszkanin Werner Verman, profesor teologii (Boras, *Uniwersytet w Gryfii (Greifswaldzie)*, s. 24). Następnego dnia miała miejsce pierwsza promocja na profesorów i doktorów: na Wydział Teologiczny – dr. Jana Lapusa oraz kilku bakałarzy, na Wydział Prawa Kościelnego i Świeckiego – dr. Henryka Rubenowa, dr. Henryka Bukowa, dr. Jerzego Waltera, dr. Konrada Leista, na Wydział Medycyny – dr. Vitalisa Flecka, na Wydział Sztuk Wyzwolonych – mgr. Jana Hane’a i mgr. Jana Dedelowa. Początkowo uniwersytet liczył 13 profesorów. Na uniwersytecie rozpoczęło studia 242 studentów. T. Kantzow, *Pomerania. Kronika pomorska z XVI wieku*, t. I, przypisy i komentarze T. Białeckiego, E. Rymar, Szczecin 2005, s. 553, 556, przyp. 1069.

²²⁸ Prokop, *Biskupi zachodniopomorscy*, s. 213-214. Był on biskupem tytularnym sydońskim od 20 czerwca 1455 roku. Prowizję otrzymał od papieża Kaliksta III.

²²⁹ Kościół św. Mikołaja został zbudowany w drugiej połowie XIII wieku jako trzynawowa bazylika gotycka z wysoką wieżą.

²³⁰ Kościół w średniowieczu położył wielkie zasługi na polu kultury. Jemu zawdzięczamy ocalenie i przekazanie następnym pokoleniom pomników kultury starożytnej i jej dalszy rozwój

fesorowie nowo utworzonego uniwersytetu, rekrutujący się przeważnie spośród kleru zakonnego.

Szkoły zakonne były pierwszymi w strukturze szkolnictwa średniowiecznego. W ich ramach proces nauczania dzielono na wewnętrzny (dla tych, którzy chcieli pozostać w zakonie) i zewnętrzny (dla innych, np. kapłanów diecezjalnych). Jedną z pierwszych szkół zakonnych na terenie Pomorza Zachodniego powstała w Kamieniu, w konwencie dominikanów²³¹. Do 1364 roku na Pomorzu Zachodnim było 26 takich szkół²³². Poważniejszy rozwój szkolnictwa na tych terenach datuje się dopiero od XV wieku.

Całe ówczesne szkolnictwo znajdowało się w rękach duchowieństwa. Średniowieczne zakłady nauczania w diecezji podlegały biskupowi i kapitule. Bez ich zgody i decyzji powstanie jakiegokolwiek szkoły było niemożliwe. Na erygowanie szkoły wyższej, zwanej wówczas *studium generale*, niezbędna była zgoda Stolicy Apostolskiej.

9. Archiwa

Do okresu reformacji istniało tyle archiwów, ile było kancelarii konsystorskich (oficjałów generalnych i okręgowych), urzędów parafialnych, kapituł katedralnych i kolegiackich, seminariów duchownych, wreszcie klasztorów i prowincji zakonnych. Odnośnie do kancelarii biskupich należy zaznaczyć, że nie przechowywano w nich wytworzonych ksiąg i akt, lecz odprowadzano je (w zależności od lokalnego zwyczaju) bądź do archiwum kapituły katedralnej, bądź do archiwum konsystorza generalnego, w których to tworzyły oddzielne biskupie zespoły. Niektórzy biskupi, stale rezydujący poza stolicami swych diecezji, przekazywali swe akta miejscowym konsystorzom okręgowym.

oparty na podstawowych zasadach prawdziwej religijności chrześcijańskiej. 24 kwietnia 2003 roku (po kilku latach wzajemnych starań komisji uniwersyteckiej powołanej przez rektora Uniwersytetu Szczecińskiego i kościelnej powołanej przez metropolitę szczecińsko-kamieńskiego) dzięki jednogłośnej decyzji Senatu Uniwersytetu Szczecińskiego w pełni nawiązano do pięknej tradycji pomorskiej, włączając Wydział Teologiczny w strukturę Uniwersytetu Szczecińskiego. Dekret Kongregacji ds. Wychowania Katolickiego, erygujący nowy wydział, został wydany 9 sierpnia 2003 roku, a 23 grudnia tego roku na posiedzeniu Rady Ministrów przyjęto tekst umowy pomiędzy Kościołem a państwem, zaś 9 stycznia 2004 roku w Ministerstwie Edukacji Narodowej i Sportu została podpisana wspomniana umowa. AWTUS, Powstanie W.TEO, Congregatio de Institutione Catholica, Decretum, N. 301/2002, Romae, 9.08.2003 r. Dekret został wydany na 5 lat: Ad Experimentum; AWTUS, Raport samooceny, Uniwersytet Szczeciński Wydział Teologiczny, kierunek: Teologia, Załącznik nr 6a, Plan studiów (Studia stacjonarne i niestacjonarne wraz z odpowiednimi uchwałami, Umowa między Rządem Rzeczypospolitej a Konferencją Episkopatu Polski w sprawie utworzenia i funkcjonowania Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Szczecińskiego, Warszawa, dn. 9 I 2004 r.).

²³¹ Każdy konwent dominikański musiał mieć lektora.

²³² K. Trzebiatowski, *Z dziejów szkolnictwa i oświaty na Pomorzu Zachodnim*, w: *Pomorze Zachodnie – nasza ziemia ojczysta*, red. K. Ślaski, Poznań 1960, s. 239-240.

W Kamieniu Pomorskim najprawdopodobniej funkcjonowały cztery kancelarie: biskupia, oficjała generalnego, kapituły katedralnej i zakonu dominikańskiego²³³. Przy każdej z nich winno być istnieć archiwum. Jednak z braku przekazów źródłowych trudno powiedzieć, czy tak było²³⁴.

Archiwalia wytworzone przez kancelarię biskupią najprawdopodobniej przekazywano do archiwum kapituły katedralnej; chociaż można było się ich spodziewać również dobrze w archiwum konsystorza. Jeśli chodzi o archiwum oficjała generalnego, należy zauważyć, że z jednej strony stałość urzędu oficjała i jego szerokie kompetencje domagały się szybkiego powstania kancelarii, z drugiej jednak strony urząd powołano dopiero w 1380 roku i z niewielkim obszarem oddziaływania miał chyba istotny wpływ na stosunkowo późne powstanie archiwum konsystorskiego. Dlatego prawdopodobnie archiwum oficjała generalnego kamińskiego (brak przekazów źródłowych wprowadza wiele niejasności) było niewielkie i z pewnością w czasie protestantyzmu zostało włączone do archiwum kapitulnego.

Pewnych trudności co do określenia miejsca archiwum biskupiego nastręcza również fakt przeniesienia się biskupów z Kamienia do Karlina, gdzie od 1380 roku działał też oficjał generalny. Dlatego również część archiwum biskupiego mogła się tam znajdować (choć jest to mało prawdopodobne). Realna wydaje się teza, iż kapituła kolegiacka w Kołobrzegu posiadała pewne archiwalia biskupie²³⁵.

Tak więc w Kamieniu Pomorskim instytucje kościelne świeckie w przełomowym okresie dla katolicyzmu miały tylko jedno archiwum – kapitulne. Kapituła katedralna, jako korporacja autonomiczna i dobrze uposażona, miała duże znaczenie. Oprócz własnego zasobu otrzymywała najczęściej do swojego archiwum dokumenty dotyczące biskupstwa, a potem i biskupich ksiąg wpisów. Poza tym w archiwum kapitulnym składały na przechowanie swoje dokumenty różne kolegia niższego duchowieństwa (w wypadku Kamienia chodzi głównie o kolegium wikariuszy katedralnych). Również fundacje dobroczynne przechowywały tutaj swoje dokumenty. Z ramienia kapituły pieczę nad archiwum, a więc – jak określają statuty kapituły z ok. 1380 roku – nad *libros, ornatus, calices, lumina et reliquias*, miał tezaurariusz²³⁶. Prałat ten odpowiadał za skarbiec, bibliotekę i archiwum katedry kamińskiej. Korzystał z pomocy kleryka, w stopniu przynajmniej subdiakona.

Cały zasób archiwalny urzędów centralnych i parafialnych występujących w Kamieniu Pomorskim znajdował się w archiwum kapitulnym, które do 1810 roku ciągle się powiększało. Po rozwiązaniu kapituły państwo pruskie przejęło również

²³³ Zakon ten w Kamieniu był obecny w latach 1227-1539, ale nie jest tematem tegoż artykułu. G. Wejman, *Dominikanie w Kamieniu Pomorskim (1228-1539)*, w: *Historia Ecclesiae in Pomerania*, red. ks. Z. Lec, ks. G. Wejman, Szczecin 2008, s. 219-245.

²³⁴ Wejman, *Zarys historii archiwum kościelnego w Kamieniu Pomorskim*, s. 457-473; tenże, *Historia Archiwum i Biblioteki Katedralnej w Kamieniu Pomorskim*, w: *Biblioteki i archiwa kościelne na Pomorzu Zachodnim i Ziemi Lubuskiej. Zarys problematyki*, red. G. Wejman, Szczecin 2005, s. 13-53.

²³⁵ Fritz Schillmann (*Beiträge zum Urkundenwesen der älteren Bischöfe von Cammin*, s. 4-8) wskazuje, że wśród różnych adresatów kościelnych i świeckich najwięcej dokumentów biskupich otrzymywała kapituła kołobrzaska, bo aż 51. Gdy tym czasem kapituła kamińska tylko 21.

²³⁶ *Statuta capituli et episcopatus Caminensis (z około 1380)*, s. 323.

i archiwalia. W tym samym roku akta kapituły zabezpieczone zostały przez intendenturę w Kamieniu. W 1817 roku przetransportowano je do Szczecina²³⁷, ale nie wszystkie. Akta administracji ogólnej włączono do Archiwum Książąt Szczecińskich jako część trzecią. Z pozostałych akt, które przez szereg lat zwożono jeszcze z Kamienia, utworzono osobny zespół pod nazwą: Kapituła Katedralna w Kamieniu. Część trzecia stanowi jak gdyby odrębną całość. Repertorium tej części sporządzono już w 1653 roku. Włączenia dokonano po 1820 roku. Składała się ona z 17 tytułów i 1008 jednostek archiwalnych. Obecnie część trzecia liczy zaledwie 421 j.a.

Z tego, co zostało w Kamieniu i co w XIX i z początkiem XX wieku jeszcze wpłynęło do archiwum kapitulnego, Georg Kupke w 1933 roku sporządził inwentarz²³⁸. Z niego dowiadujemy się, że zasób archiwum kapitulnego został bardzo poważnie uszczuplony. Całość zasobu podzielił na cztery zespoły: 1) Superintendtura; 2) Archiwum kapitulne; 3) Kościół św. Mikołaja w Kamieniu; 4) Wspólnota starołuterańska.

Nas interesuje tylko drugi zespół. W jego ramach umieścił resztki archiwaliów z czasów katolickich; poza tym całość dotyczyła okresu protestanckiego. Z czasów katolickich pochodziły tylko dwa pergaminowe kodeksy – z 1241 i 1270 roku, z których jeden zawierał kalendarz kościelny, drugi zaś zbiór starych kościelnych pieśni, a także kopiariusz z odpisami dokumentów z lat 1124-1593. Powstały ok. 1593 roku, ma na karcie tytułowej napis „Inventarium der Domkirche in Cammin. Urkundenabschriften”. Właściwa nazwa: „Privilegiorum Dominorum Ducum nec non quamcumque Literatum ecclesie Caminensis” widnieje na następnej karcie²³⁹. Zbiór ten jest matrykulą kamieńską i składa się z trzech części. Pierwsza zawiera odpisy 227 dokumentów, druga – 99 kart, a trzecia – 101. Drugi zespół – Archiwum kapitulne – dotyczył w głównej mierze katedry i kanoników. Podzielony był na trzy grupy: księgi kościelne, dokumenty i akta; przede wszystkim z czasów protestanckich.

10. Zakończenie

Biskupstwo kamieńskie w swoich 400-letnich dziejach cieszyło się statusem biskupstwa średnio uposażonego. Jego hierarchom – 29 biskupom i 7 elektom,

²³⁷ G. Wejman, *Sprawozdanie z poszukiwań akt w Archiwum Państwowym w Szczecinie dotyczących Kościoła na Pomorzu Zachodnim w latach 1140-1545*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 75 (2001) s. 435-446.

²³⁸ G. Kupke, *Bericht über die Verzeichnung der kleineren nichtstaatlichen Archive der Kreise Kammin und Greifenberg*, „Veröffentlichungen der historischen Kommission für Pommern”, 2 (1933) H. 5, s. 9-15.

²³⁹ Matrykuła ta znajduje się w Archiwum Archidiecezjalnym w Szczecinie. W Szczecinie, ale w Archiwum Państwowym znajduje się również odpis z oryginału (według R. Klempina oryginał, spisany w latach 1504-1506, zginął wraz z kopią pochodzącą z tego samego wieku) matrykuły kamieńskiej sporządzony przez Fryderyka Dregera w latach 1733-1734. Por. APS, sygn. 161, Zbiór Leopera, *Matricula ecclesiae Cathedralis Caminensis (odpis F. Dregera)*, k. 1-567. Nie wiadomo jednak, jaki jest związek obu matrykuł znajdujących się w Szczecinie. Obie zawierają dokumenty tej samej treści, z tym że jedna napisana jest dużo wcześniej niż druga.

pochodzącym z różnych części Europy: Pomorza Zachodniego, Rzeszy Niemieckiej, Danii, Polski, Warmii, Zakonu Krzyżackiego, Czech i Włoch, udało się stworzyć dobrze funkcjonujące struktury centralne, mające swoje odbicie w dość pręźnie rozwijającym się życiu religijnym. W tym dziele wspomagało ich 18 biskupów pomocniczych, przy czym aż 14 rekrutowało się ze wspólnot zakonnych. Immediacja biskupstwa spowodowała zaś, że w Kamieniu spotykamy także 9 administratorów, w tym 2 świeckie osoby. W organizację diecezji mocno wpisała się kapituła katedralna z 21 prebendami, a także kapituły kolegiackie w Kołobrzegu (z 11 prebendami), Güstrow (13), Szczecinie NMP (15) i św. Ottona (12), Myśliborzu (12) oraz Gryfii (20). To z ich szeregów biskupi powoływali duchownych na ważne funkcje diecezjalne. Na 16 znanych wikariuszy generalnych (urząd pojawił się w 1299 roku) 5 to członkowie kapituł, 4 archidiaconów, 6 biskupów pomocniczych i opat kołbacki. Od 1305 roku zaczął funkcjonować także urząd oficjała generalnego, który przechodził reorganizację – z istniejących 5 w 1380 roku liczba ich wzrosła do 10 u schyłku biskupstwa. Również przeobrażenie przechodził urząd archidiacona – pod koniec XIII wieku biskupstwo było podzielone na 17 prezbiteratów, a na początku XVI – na 7 archidiaconatów wielkich, tzn. powiązanych z kapitułą kamieńską, i 5 archiprezbiteratów występujących na terenie Nowej Marchii. Ważniejsze sprawy dotyczące życia diecezji załatwiano na 9 znanych nam synodach diecezjalnych. Poza tym, mimo iż w stolicy biskupiej istniała dobrze funkcjonująca szkoła katedralna, a u dominikanów kamieńskich – szkoła konwentualna, wyjątkowym osiągnięciem dla całej diecezji było powołanie do istnienia – 29 maja 1456 roku – uniwersytetu w Gryfii. Należy także odnotować, że w Kamieniu Pomorskim funkcjonowały cztery kancelarie: biskupia, oficjała generalnego, kapituły katedralnej i zakonu dominikańskiego.

REFERENCES / BIBLIOGRAFIA

Źródła archiwalne

Archiwum Państwowe w Szczecinie (APS)

Regesten zu den Urkunden des Bistums Kammin (...) v. Hermann Hoogeweg, t. 1-3 (dawnie inwentarze), nr 298.

sygn. 57, Zbiór Wehrmanna, Martin Wehrmann, *Synoden und innere Verhältnisse des Kamminer Domkapitels (Material-Sammlung)*.

sygn. 62, Zbiór Wehrmanna, Martin Wehrmann, *Archidiaconat des Bistums Kammin (Material-Sammlung)*.

sygn. 101, Zbiory Wehrmanna, Martin Wehrmann, *Synoden und innere Verhältnisse des Kamminer Domkapitels (Material-Sammlung)*.

sygn. 161, Zbiór Leopera, *Matricula ecclesiae Cathedralis Caminensis (odpis Friedricha Dregera)*, k. 1-567.

sygn. 798, Rękopisy i spuścizny.

Archiwum Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Szczecinie (AWKZS)

P.P. Pracownia Konserwacji Zabytków – Pracownia Dokumentacji Naukowo-Historycznej, Zbigniew Radacki, *Osiedle katedralne w Kamieniu Pomorskim woj. szczecińskie*, Szczecin 1958 (mps).

P.P. Pracownia Konserwacji Zabytków – Pracownia Dokumentacji Naukowo-Historycznej, Zbigniew Radacki, *Studium historyczno-urbanistyczne osiedla katedralnego w Kamieniu Pomorskim*, Szczecin 1969 (mps).

Archiwum Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Szczecińskiego (AWTUS)

Odpis Bulli papieża Kaliksta III, Rzym 29 maja 1456 r.

Powstanie W.TEO, Congregatio de Institutione Catholica, Decretum, N. 301/2002, Roma, 9.08.2003 r.

Raport samooceny, Uniwersytet Szczeciński Wydział Teologiczny, kierunek: Teologia, Załącznik nr 6a, Plan studiów (Studia stacjonarne i niestacjonarne wraz z odpowiednimi uchwałami, Umowa między Rządem Rzeczypospolitej a Konferencją Episkopatu Polski w sprawie utworzenia i funkcjonowania Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Szczecińskiego, Warszawa, dn. 9 I 2004 r.).

Źródła drukowane

Bullarium Poloniae, wyd. I. Sułkowska-Kuraś, S. Kuraś, t. 1, Rzym-Lublin 1982.

Codex diplomaticus Brandenburgensis, bearb. A.F. Riedel, Bd. XIX, Berlin 1860.

Codex diplomaticus Brandenburgensis, bearb. A.F. Riedel, Bd. XXI, Berlin 1861.

Codex Pomeraniae diplomaticus, bearb. K.F.W. Hasselbach, J.G.L. Kosegarten, Bd. 1, Greifswald 1843-1852.

Pommersches Urkundenbuch, Bd. I, 786-1253, bearb. R. Klempin, R. Prümers, G. Winter, O. Heinemann, E. Sandow, Stettin 1868.

Pommersches Urkundenbuch, Bd. II, *Erste Abtheilung*, 1254-1278, bearb. R. Prümers, Stettin 1881.

Pommersches Urkundenbuch, Bd. II, *Zweite Abtheilung*, 1278-1286, bearb. R. Prümers, Stettin 1885.

Pommersches Urkundenbuch, Bd. III, *Erste Abtheilung*, 1287-1295, bearb. R. Prümers, Stettin 1888.

Pommersches Urkundenbuch, Bd. III, *Zweite Abtheilung*, 1296-1300, bearb. R. Prümers, Stettin 1891.

Pommersches Urkundenbuch, Bd. IV, *Erste Abtheilung*, 1301-1306, bearb. G. Winter, Stettin 1903.

Pommersches Urkundenbuch, Bd. IV, *Zweite Abtheilung*, 1307-1310, bearb. G. Winter, Stettin 1903.

Pommersches Urkundenbuch, Bd. VIII, 1331-1335, bearb. E. Assmann, Köln 1961.

Pommersches Urkundenbuch, Bd. X, 1336-1340, bearb. K. Conrad, Köln-Wien 1984.

Opracowania

Allendorff Johannes, *Die Archidiakonate des Bistums Cammin. Ein Beitrag zur Kirchengeschichte*, Berlin 1927.

Bahrfield Emil, *Beiträge zur pommerschen Denarkunde*, „Baltische Studien NF”, 22 (1919) s. 155-156.

Bończa-Bystrzycki Lech, *Dzieje Kościoła katolickiego na Pomorzu Zachodnim w granicach diecezji koszalińsko-kołobrzeskiej (X-XX/XXI wiek)*, Koszalin 2012.

- Bończa-Bystrzycki Lech, *Studia i materiały do dziejów Kościoła katolickiego na Pomorzu zachodnim w granicach archidiecezji szczecińsko-kamieńskiej*, Koszalin 1999.
- Boras Zygmunt, *Uniwersytet w Gryfii (Greifswaldzie) i jego znaczenie dla Pomorza Zachodniego*, w: *Trzebiatów – spotkania pomorskie – 2006 r.*, red. J. Kochanowska, Szczecin 2007, s. 21-29.
- Brzustowicz Grzegorz Jacek, *Klasztory cysterskie w Bierzwniku, Pelczycach i Reczu*, Choszczno 1995.
- Bütow Hans, *Zu den Kamminer Weihbischöfen*, „Monatsblätter”, 52 (1938) s. 116-123.
- Dziurla Henryk, *Sztuka Szczecina*, w: *Dzieje Szczecina*, t. 2, *Wiek X – 1805*, red. G. Labuda, Warszawa-Poznań 1985, s. 703-747.
- Fenrych Wiktor, Lesiński Henryk, *Rejestr dochodów stołowych biskupa kamieńskiego z 1496 roku*, „Materiały Zachodniopomorskie”, 8 (1962) s. 227-254.
- Filipowiak Władysław, *Kamień wczesnodziejowy*, Szczecin 1959.
- Grotefend Otto, *Die Siegel der Bischöfe von Kammin und ihres Domkapitels*, „Baltische Studien Neue Folge”, 26 (1924) s. 231-234.
- Heyden Hellmuth, *Abgaben und „Opfer” in der pommerschen Kirche*, „Baltische Studien NF”, 47 (1960) s. 71-90.
- Heyden Hellmuth, *Der Landtag zu Treptow an der Rega, Lucie (13. Dezember) 1534*, „Blätter für Kirchengeschichte Pommerns”, 12 (1934) s. 31-66.
- Heyden Hellmuth, *Die Archidiakonate im Bistum Kammin und ihre Sprengel*, „Wichman Jahrbuch”, 15/16 (1961/1962) s. 25-63.
- Heyden Hellmuth, *Kirchengeschichte Pommerns*, Bd. 1, Köln-Braunsfeld 1957 (wyd. 2).
- Heyden Hellmuth, *Kirchengeschichte von Pommern*, Bd. 1, Stettin 1937.
- Heyden Hellmuth, *Von den bischöflichen Beamten in Pommern*, „Blätter für Kirchengeschichte Pommerns”, (1939) Hg. 19, s. 24-38.
- Hoogeweg Hermann, *Die Stifter und Klöster der Provinz Pommern*, Bd. 1-2, Stettin 1924-1925.
- Hübner Wilhelm, *Bemerkungen zu den Archidiakonaten des Bistums Kammin*, „Blätter für Kirchengeschichte Pommerns”, (1931) Hg. 10, s. 38-56.
- Hübner Wilhelm, *Wolderich, Pfarrer von Lewin, der erste Bischofsoffizial in der Diözese Kammin*, „Monatsblätter”, 47 (1933) Hg. 7, s. 105-110.
- Kantzow Thomas, *Pomerania. Kronika pomorska z XVI wieku*, t. I, przypisy i komentarze T. Białecki, E. Rymar, Szczecin 2005.
- Karasiewicz Władysław, Piszcz Edmund, *Oświata kościelna w Polsce*, w: *Historia Kościoła w Polsce*, t. 1, cz. 1, red. B. Kumor, Z. Obertyński, Poznań-Warszawa 1974, s. 248-253.
- Kiersnowski Ryszard, *Denary zachodniopomorskie z drugiej połowy XII w.*, „Wiadomości Numizmatyczne”, 5 (1961) z. 4, s. 209-232.
- Kiersnowski Ryszard, *Monety biskupów kamieńskich z XII i XIV wieku*, „Wiadomości Numizmatyczne”, 6 (1962) z. 1, s. 1-27.
- Klempin Robert, *Diplomatische Beiträge zur Geschichte Pommerns aus der Zeit Bogislafs X*, Berlin 1859.
- Kostynowicz Roman, *Kościoły archidiecezji szczecińsko-kamieńskiej*, t. I-II, Szczecin 2000.
- Kronika Thietmara*, oprac. M.Z. Jedlicki, Poznań 1953.
- Krzymuska-Fafius Zofia, *Kościół pod wezwaniem św. Ottona na zamku w Szczecinie*, w: *Studia pomorskie*, t. II, red. M. Walicki, Wrocław 1957, s. 217-229.
- Kumor Bolesław, *Archidiakoniat*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 1, red. F. Gryglewicz, R. Łukaszyk, Z. Sułowski, Lublin 1973, kol. 869-873.

- Kumor Bolesław, *Granice metropolii gnieźnieńskiej i jej sufraganii w okresie przedrozbiorowym*, „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne”, 13 (1966) z. 4, s. 5-75.
- Kupke Georg, *Bericht über die Verzeichnung der kleineren nichtstaatlichen Archive der Kreise Kammin und Greifenberg*, „Veröffentlichungen der historischen Kommission für Pommern”, 2 (1933) Hg. 5, s. 9-15.
- Marciniak Ryszard, *Kapituła kamińska oraz rozwój jej posiadłości w średniowieczu*, „Przegląd Zachodniopomorski”, 5 (1967) s. 31-59.
- Müller Gerhard, *Das Fürstentum Kammin*, „Baltische Studien NF”, 31 (1929) s. 109-205.
- Nowacki Józef, *Dzieje archidiecezji poznańskiej*, t. 2, Poznań 1964.
- Nowogrodzki Stanisław, *Walka o biskupstwo kamińskie za Kazimierza Wielkiego*, „Jan-tar”, 2 (1938) z. 4, s. 209-218.
- Okoń Marek, *Granice średniowiecznej diecezji kamińskiej*, „Roczniki Humanistyczne”, 35 (1987) z. 2, s. 41-59.
- Okoń Marek, *Güstrow*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 6, red. J. Walkusz, Lublin 1993, kol. 407.
- Okoń Marek, *Podziały terytorialne diecezji kamińskiej do początku XIV w.*, „Summarium”, 10 (1981) s. 311-326.
- Pawlik Radosław, *Kapituła katedralna w Kamieniu Pomorskim na przełomie epok (1498-1549)*, Warszawa-Szczecin 2019.
- Petersohn Jürgen, *Die räumliche Entwicklung des Bistums Kammin*, „Baltische Studien NF”, 57 (1971) s. 7-25.
- Piętkowski Piotr, *Biskupstwo pomorskie jako początek biskupstwa kamińskiego*, Wrocław 2015.
- Radacki Zbigniew, *Dwór kurii biskupiej w Kamieniu Pomorskim*, „Rocznik Kamiński”, 2 (1967) s. 93-105.
- Riemann Hermann, *Geschichte der Stadt Kolberg*, Kolberg 1924 (wyd. 2).
- Rosik Stanisław, *Conversio gentis Pomeranorum. Studium świadectwa o wydarzeniu (XII wiek)*, Wrocław 2010.
- Rymar Edward, *Biskupi – mnisi – reformatorzy. Studia z dziejów diecezji kamińskiej*, Szczecin 2002.
- Rymar Edward, *Kolegiata w Myśliborzu i skład jej kapituły (XIII-XVI w.)*, „Nadwarciański Rocznik Historyczno-Archiwalny”, 13 (2006) s. 9-45.
- Rymar Edward, *Pralatura kapituły kamińskiej w XII-XVI wieku*, cz. I, *Prepozyci*, „Przegląd Zachodniopomorski”, t. 24 (2009) z. 1, s. 5-30.
- Rymar Edward, *Pralatura kapituły kamińskiej w XII-XVI wieku*, cz. II, *Dziekani*, „Przegląd Zachodniopomorski”, t. 24 (2009) z. 2, s. 7-22.
- Rymar Edward, *Pralatura kapituły kamińskiej w XII-XVI wieku*, cz. III, *Scholastycy i kantorzy*, „Przegląd Zachodniopomorski”, t. 24 (2009) z. 4, s. 5-25.
- Rymar Edward, *Pralatura kapituły kamińskiej w XII-XVI wieku*, cz. IV, *Tesaurariusze, witzumowie, strukturiarze*, „Przegląd Zachodniopomorski”, t. 25 (2010) z. 4, s. 7-27.
- Rymar Edward, *Rodowód książąt pomorskich*, t. II, Szczecin 1995.
- Schillmann Fritz, *Beiträge zum Urkundenwesen der älteren Bischöfe von Cammin (1158-1343)*, Marburg 1907.
- Silnicki Tadeusz, *Organizacja archidiaconatu w Polsce*, Lwów 1927.
- Spuhrmann Rudolf, *Der Camminer Dom*, Cammin 1922.
- Spuhrmann Rudolf, *Die Geschichte der Stadt Cammin in Pommern und des Camminer Domkapitels*, Kammin 1924.

- Spuhrmann Rudolf, *Die Kurien des Camminer Doms*, „Monatsblätter”, 22 (1908) s. 38-43.
- Statuta capituli et episcopatus Caminensis (z około 1380)*, w: *Diplomatische Beiträge zur Geschichte Pommerns aus der Zeit Bogislaufs X*, bearb. R. Klempin, Berlin 1859, s. 303-476.
- Stępiński Włodzimierz, *Biskupstwo pomorskie w Uznamiu*, „Materiały Zachodniopomorskie”, 17 (1971) s. 167-172.
- Subera Ignacy, *Synody prowincjonalne arcybiskupów gnieźnieńskich ze zbioru Jana Wężyka z r. 1761*, Warszawa 1981.
- Synod prowincjonalny w Kamieniu*, oprac. B. Ulanowski, Kraków 1915.
- Szulist Władysław, *Z kościelnej historiografii Pomorza Środkowego 1945-1974*, „Koszański-Kołobrzесьkie Wiadomości Diecezjalne”, 3 (1975) nr 6-8, s. 156-197.
- Trzebiatowski Klemens, *Z dziejów szkolnictwa i oświaty na Pomorzu Zachodnim w: Pomorze Zachodnie – nasza ziemia ojczysta*, red. K. Ślaski, Poznań 1960, s. 238-265.
- Wachowiak Bogdan, *Szczecin w okresie przewagi państwa feudalnego (1478-1713)*, w: *Dzieje Szczecina*, t. II, *Wiek X – 1805*, red. G. Labuda, Warszawa-Poznań 1985, s. 197-443.
- Walachowicz Jerzy, *Pierwotne uposażenie biskupstwa kamieńskiego*, „Studia i Materiały do Dziejów Wielkopolski i Pomorza”, 13 (1979) z. 1, s. 177-188.
- Walicki Jan, *Przynależność metropolitalna biskupstwa kamieńskiego i lubuskiego na tle rywalizacji Magdeburga i Gniezna*, Lublin 1960.
- Wehrmann Martin, *Bischof Marinus von Kammin (1479-1482)*, „Baltische Studien NF”, 18 (1914) s. 117-160.
- Wehrmann Martin, *Das Bistum Usedom*, „Monatsblätter der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Altertumskunde”, 49 (1935) s. 17-20.
- Wehrmann Martin, *Das Camminer Bisthum in der Jahren 1385-1395*, Stettin 1898.
- Wehrmann Martin, *Kamminer Weihbischöfe*, „Monatsblätter der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Altertumskunde”, 50 (1936) s. 97-101.
- Wehrmann Martin, *Vatikanische Nachrichten zur Geschichte der Camminer Bischöfe im 14. Jahrhundert*, „Baltische Studien NF”, 8 (1904) s. 129-145.
- Wehrmann Martin, *Von Synoden und Synodalstatuten der Camminer Diocese*, „Blätter für Kirchengeschichte Pommerns”, 9 (1932) s. 3-19.
- Weiss Anzelm, *Biskupstwa bezpośrednio zależne od Stolicy Apostolskiej w średniowiecznej Europie*, Lublin 1992.
- Weiss Anzelm, *Organizacja diecezji lubuskiej w średniowieczu*, Lublin 1977.
- Wejman Grzegorz, *Biskup Otton z Bambergu w przestrzeni pomorskiego Kościoła*, Szczecin 2022.
- Wejman Grzegorz, *Biskupi kamieńscy w Golczewie*, „Colloquia Theologica Ottoniana”, (2011) nr 1, s. 145-164.
- Wejman Grzegorz, *Dominikanie w Kamieniu Pomorskim (1228-1539)*, w: *Historia Ecclesiae in Pomerania*, red. ks. Z. Lec, ks. G. Wejman, Szczecin 2008, s. 219-245.
- Wejman Grzegorz, *Historia Archiwum i Biblioteki Katedralnej w Kamieniu Pomorskim*, w: *Biblioteki i archiwa kościelne na Pomorzu Zachodnim i Ziemi Lubuskiej. Zarys problematyki*, red. G. Wejman, Szczecin 2005, s. 13-53.
- Wejman Grzegorz, *Organizacja kościelna Kamienia Pomorskiego w latach 1124-1544*, Szczecin 1997.
- Wejman Grzegorz, *750-lecie powstania Szczecińskiej Kapituły Kolegiackiej św. Piotra Apostoła (Mariackiej)*, „Roczniki Historii Kościoła”, 5 (2013) s. 19-48.

- Wejman Grzegorz, *Sprawozdanie z poszukiwań akt w Archiwum Państwowym w Szczecinie dotyczących Kościoła na Pomorzu Zachodnim w latach 1140-1545*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 75 (2001) s. 435-446.
- Wejman Grzegorz, *Szczecińska kapituła kolegiacka św. Piotra/Mariacka w gronie kapituł biskupstwa kamieńskiego*, w: *Dwa Jubileusze. 825-lecie konsekracji kościoła św. Jakuba Apostoła w Szczecinie. 750-lecie powołania Szczecińskiej Kapituły Kolegiackiej*, red. ks. A. Krzystek, ks. G. Wejman, Szczecin 2014, s. 143-170.
- Wejman Grzegorz, *Zarys historii archiwum kościelnego w Kamieniu Pomorskim*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 74 (2000) s. 457-473.
- Wiśniowski Eugeniusz, *Budowa organizacji kościelnej na Pomorzu Zachodnim w wiekach średnich*, „Novum” (1974) nr 7-8, s. 67-91.
- Zientara Benedykt, *Rozdrobnienie feudalne (1295-1464)*, w: *Historia Pomorza*, t. 1, cz. 2, red. G. Labuda, Poznań 1969, s. 168-326.